

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»
Навчально-науковий інститут психології
Кафедра психології

Сизова Вікторія Олегівна

УДК 616.89-008.414.44

Кваліфікаційна робота

Міжособистісні стосунки в класі як чинник схильності підлітків до
суїцидальної поведінки

053 «Психологія»
«Юридична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр

Кваліфікаційна робота містить результати власних доробок.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело

Науковий керівник

Склярова Ганна Олександрівна, кандидат
психологічних наук, доцент кафедри психології

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРИТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДНКИ	6
1.1. Сутність та психологічна характеристика понять «суїцид» та «суїцидальна поведінка»	6
1.2. Детермінанти суїцидальної поведінки у підлітковому віці	14
1.3. Вплив міжособистісних стосунків в класі на схильність до суїцидальної поведінки	20
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ В КЛАСІ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДНКИ	27
2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик	27
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	36
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПОКРАЩЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У КЛАСІ ТА ЗАПОБІГАННЯ САМОГУБСТВОМ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	48
3.1. Програма тренінгу із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі	48
3.2. Практичні рекомендації для класних керівників, соціальних педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання суїцидальної поведінки	58
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність роботи. Суїциди являють собою одну з найактуальніших проблем у сучасному світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), щорічно в світі близько 800 тисяч людей помирають внаслідок суїциду. Самогубства є другою за поширеністю причиною смерті серед осіб віком від 15 до 29 років. Підлітковий вік є одним із найбільш складних періодів у розвитку людини. Незважаючи на те, що він триває відносно короткий проміжок часу (від 14 до 18 років), цей період майже в повній мірі визначає подальше життя індивіда.

В підлітковому віці відбувається формування характеру і інших особливостей особистості, оскільки підлітки переходять від опікуваного дорослими дитинства до самостійності, змінюють шкільне навчання на інші види соціальної діяльності, та стикаються з гормональними змінами в організмі. Це робить їх особливо вразливими та схильними до негативних впливів середовища. Основними концепціями цього періоду є самопізнання, самовираження та самовдосконалення. Спілкування стає провідною формою діяльності, оскільки воно грає ключову роль у розвитку самосвідомості та становлення позитивного образу «Я». Через нього формуються світогляд, система цінностей та моральні якості особистості.

Суїцидальна поведінка підлітків, маючи схожість з діями дорослих, відрізняється віковою своєрідністю. Їм характерна підвищена вразливість і сугестивність, здатність яскраво відчувати і переживати, схильність до коливань настрою, егоцентрична спрямованість, імпульсивність у прийнятті рішень. Нерідкі випадки, коли самогубство підлітків викликається гнівом, протестом, злістю чи бажанням покарати себе та інших. Також у перехідний період підліткового віку збільшується тенденція до самоаналізу, песимістичного оцінювання навколишнього світу та власної особистості. Емоційна нестабільність часто призводить до суїциду і в наш час розглядається як один з можливих варіантів вікової кризи у майже чверті здорових підлітків.

У психології проблемою міжособистісних взаємин займалось чимало вчених, зокрема О. Бодальов, Є. Головаха, М. Каган, Я. Коломінський, В. Мясичев, М. Обозов та ін. Власне відносини між підлітками досліджували Ж. Піаже, С. Рубінштейн, Л. Виготський, Л. Божович.

Українські науковці, зокрема Ю. Александров, В. Глушков, В. Войцех, С. Жабокрицький, М. Мелентьєв, В. Москалець, О. Моховиков, Г. Пілягіна, В. Сулицький, А. Тищенко, А. Чупріков, В. Шаповалов, С. Яковенко, Н. Ярмиш та інші, вивчали питання самогубства, його причини та способи запобігання, а також розрізнялися у своїх думках щодо визначення та розуміння цього явища.

Об'єкт дослідження – схильність до суїцидальної поведінки.

Предмет дослідження - міжособистісні стосунки в класі, як чинник схильності підлітків до суїцидальної поведінки.

Мета дослідження – теоретично і емпірично дослідити вплив міжособистісних стосунків старших школярів на схильність до суїцидальної поведінки серед них, та запропонувати шляхи поліпшення міжособистісних стосунків у класі.

Завдання:

1. Теоретично дослідити поняття «суїцид» та «суїцидальна поведінка».
2. Визначити детермінанти суїцидальної поведінки у підлітковому віці.
3. Охарактеризувати міжособистісні стосунки старших школярів та визначити їх вплив на суїцидальну поведінку зазначених осіб.
4. Здійснити емпіричне дослідження міжособистісних відносин в класі та дослідити їх вплив на схильність до суїцидальної поведінки.
5. Розробити тренінгову програму для поліпшення міжособистісних стосунків у шкільному класі.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, структурування; емпіричні – тестування, бесіда, психодіагностичні методики: Методика визначення схильності до

суїцидальної поведінки (М. Горська); Методика первинної діагностики та виявлення дітей «групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук); Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська) та Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Наукова новизна та теоретичне значення.

Уперше:

- розроблено унікальну програму тренінгу із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі;

дістало подальшого розвитку:

- феномен раннього виявлення суїцидальних схильностей, зокрема міжособистісні стосунки в класі як можливий чинник схильності підлітків до прояву суїцидальної поведінки

Практичне значення дослідження. Полягає в тому що матеріали кваліфікаційної роботи можуть бути використані: шкільним психологом, класним керівником, соціальним педагогом для запобігання суїцидальній поведінки у підлітків.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 88 сторінка, основний обсяг – 65 сторінок. Робота містить додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРИТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДНКИ

1.1. Сутність та психологічна характеристика понять «суїцид» та «суїцидальна поведінка»

Для початку дослідження дуже важливо розуміти терміни «суїцид» та «суїцидальна поведінка». З розвитком науки про людину і суспільство стало очевидним, що для подолання саморуйнації необхідно використовувати не лише релігійні або карні заходи. Суїцид потрібно зрозуміти і попередити, а не сліпо засуджувати. Пояснення суті самогубства також має історичне коріння, що тісно пов'язане з поглядами на це явище, які віддавна впливали на суспільне уявлення. У минулому самогубців вважали злими духами, у середньовіччі а саме в християнські часи – одержимими бісами; сучасні думки часто стверджують що самогубство може бути результатом психічних проблем. Термін суїцид або самогубство позначає акт навмисного позбавлення себе життя, та розглядаються багатьма авторами, як слова синоніми. Суїцидальна поведінка – це поведінка, яка включає в себе думки про суїцид (або ідею), планування самогубства, суїцидальні спроби та сам суїцид. Суїцидальна спроба – будь-який прояв суїцидальної поведінки, що може мати або не мати летального результату.

У підлітків частіше відбуваються суїцид-протест і суїцид-заклик, у рідших випадках – суїцид-самопокарання та суїцид-відмова. Переважно підлітковий суїцид є наслідком психологічних особливостей цього віку, зокрема егоцентризму, негативізму, емоційної нестійкості та інфантилізму. Також у цьому періоді навіть маленькі проблеми можуть здаватися для дітей трагедією, тому легко піддаються різним впливам.

Соціологічна суїцидологія, засновником якої був Е. Дюркгейм, трактує аутоагресивну поведінку як одну з моделей девіантної поведінки, галузь соціальної патології. Сам Е. Дюркгейм виділяє три основні категорії суїцидів:

1.Егоїстичне самогубство.

2.Альтруїстичне самогубство.

3.Анемічне самогубство.

Егоїстичне самогубство, початок котрого – у відчуженості. Люди які йдуть цим шляхом, часто відчують відокремленість від оточуючого світу та інших людей; вони схильні до самотності, безперервного самоаналізу та стану своєї свідомості. У цьому контексті «розв'язка не має в собі нічого пристрасного»: така людина точно і задовго обирає спосіб своєї смерті; останні митті її життя наповнені спокійною меланхолією; вона продовжує самоаналізувати себе до самого кінця. Про егоцентричне самогубство можна говорити й у випадках, коли людина позбавляє себе життя, розуміючи неспроможність легкого та безтурботного майбутнього, спрямованого на задоволення матеріальних потреб; вона робить це з іронічною байдужістю, спокоєм та певною простотою.

Альтруїстичне самогубство зазвичай здійснюють люди котрі мають близькі стосунки з іншими та готові пожертвувати заради них усім (наприклад, пілоти-камікадзе під час Другої світової війни або сучасники, що вчиняли самоспалювання, щоб привернути увагу до конкретної проблеми). Цей вид самогубства часто виявляється впевненістю у виконанні свого обов'язку. Іноді цей акт може бути виразом палкої віри та ентузіазму, при цьому менше свідомим [63].

Анемічне самогубство відбувається в емоційній перевтомі, розчаруванні або гніві, коли стосунки людини з суспільством швидко та несподівано змінюються. Часто це передуює вбивство осіб, яких суїцидент вважає винуватими у своїх проблемах. Також Е. Дюркгейм відносив до цього виду такі випадки самогубств людей, що виснажили себе пошуком недосяжної мети, в якій їхні бажання не тільки не задовольнялися, але ще й підсилювалися. Така

реакція приводить до відсутності сили та відчуття огиди до життя. Як промовляв Л. Сенека «Скільки людей кличуть смерть тому, що, випробувавши всі можливі зміни, вони роблять висновок, що їм знайомі вже всі відчуття і нічого нового вони відчутти не можуть» [63].

Автор класифікації самогубств, яка була цитована раніше, зауважує, що у реальному людському досвіді описані типи не завжди відбуваються в чистому вигляді: наприклад, анемія може поєднуватися з альтруїзмом або егоїзмом, також в одному вчинку можуть проявлятися як егоїзм, так і альтруїзм одночасно.

Послідовники Е. Дюркгейма розвинули соціологічну суїцидологію, відкривши декілька закономірностей, що пов'язують рівень самогубства зі суспільними процесами і дозволяють прогнозувати зростання самогубств. Однак, застосовуючи постулати соціальної теорії, можна пояснити причини самогубств лише в соціально несприятливих країнах. Тоді, коли у країнах з меншим впливом суспільства на особистість, такий підхід виявився неефективним. Саме тому однією з альтернатив соціальної суїцидології виступає антропологічна теорія, яка пояснює самогубство через процеси, які відбуваються в людській психіці

За З. Фрейдом, у людини відзначають два основних вроджених інстинкти - «інстинкт життя» (Libido) і «інстинкт смерті» (Tanatos). Під час психологічної кризи взаємозв'язок між свідомим і несвідомим руйнується, несвідоме набирає сили, виявляючись через один з цих інстинктів. Іноді бажання смерті може бути сильнішим, ніж бажання жити. Під час самоагресивних дій людина вбиває в собі внутрішній об'єкт любові, до якого відчуває суперечливі почуття. Крім того, з віком Libido ослаблюється і Tanatos стає все міцнішим, реалізуючись повністю і завершуючи життя людини. Проте панування Tanatos майже ніколи не є абсолютним, це відкриває можливість попередження самогубства .

А. Адлер, засновник індивідуальної психології, вважав, що комплекс неповноцінності, який формується з дитинства, може спонукати людину до

самодеструктивних дій. У цьому контексті саморуйнування може розглядатися як прихована атака на інших, якою особа намагається впоратися зі своєю неповноцінністю, змушуючи інших відчувати жаль та осуд через свої вчинки.

К. Меннінгер, послідовник школи психоаналізу, ідентифікував три глибинні мотиви, які одночасно можуть призвести до самогубства:

- Бажання вбити – ті люди, які схильні до самогубства, зазвичай мають інфантильну натуру і відреагують гнівом на будь-які перешкоди у житті;
- Бажання бути вбитим – самогубство може бути вираженням крайньої підлеглості, коли людина не в змозі витримати відчуття провини та обтяжливі докори сумління і розглядає смерть як вихід з цього становища.
- Бажання померти – це поширене почуття серед тих, хто шукає необґрунтований ризик в житті або серед хворих, які вважають смерть єдиним засобом вирватися з-під мук та страждань [63].

Якщо ці мотиви актуалізуються не одночасно, то прояви аутоагресивної Поведінки можуть набути значно більш м'яких форм, ніж суїцид. У різних психоаналітичних тлумаченнях суїцид може розглядатися як спосіб впоратися з фруструючими зовнішніми силами та досягнення безсмертя; як засіб досягнення відчуття всемогутності шляхом повернення до раннього нарцисизму; як наслідок порушення психосексуального розвитку внаслідок відсутності важливих осіб на ключових етапах розвитку; як спосіб відновлення втраченого об'єкта любові та єднання з ним; як несвідомий протест проти існуючих міжособистісних відносин; бажання духовного відродження та відновлення зв'язку з самим собою шляхом руйнування «єго» .

У гештальтпсихології бачать людину та навколишнє середовище як єдине ціле, де взаємозалежність та цілісність грають ключову роль. Контакт між ними викликає психічну реальність та сприяє психологічному розвитку особистості. Людина виділяє актуальні фігури у цьому полі, які відображають її прагнення, бажання й потреби. Але існують феномени, що перешкоджають

контактуванню та усвідомленню їх, зокрема захисні механізми, які людина використовує, щоб уникнути контакту. Ці механізми впливають на саморуйнівну поведінку з різною інтенсивністю, в гештальтпсихології розрізняють чотири види таких механізмів, які пов'язані з векторами суїциду, які виявляє О. Моховиков [63].

На стадії формування фігури, тобто коли людина інтроєктивного типу поглиблюється в контакт з навколишнім середовищем, вбираючи в себе стандарти, цінності, норми і правила, що мають зовнішнє походження. Власні бажання заміщуються бажаннями інших осіб чи групи, роблячи його залежним від зовнішніх вимог. Без внутрішнього вивчення себе і своїх мотивів, навчання і виховання стають неможливими. Особа з таким вектором завжди виконує бажання інших, використовуючи в мовленні вислови типу «Я повинен», «Так належить» тощо. Цей вектор особливо виражений у самовідданому самогубстві, людина може вчинити самогубство заради ідеї чи на користь інших осіб. Підлітки і є та сама категорія яка особливо вразлива до прийняття зовнішніх інтроєктів.

Людина, використовуючи проективний вектор, приписує оточенню бажання або емоції, які їй самій притаманні, але вона не хоче це визнавати. Цей захисний механізм може віддалити людину від її оточення, через непривабливі якості якими володіють останні, але насправді ці якості є її власними. Це може призвести до відчуття пригніченості чи депресії, якщо процес не контролюється, є вірогідність розвитку саморуйнації, яка є відповіддю на невдачі у пристосуванні до соціальних змін. Люди, які мають схильність до самогубства, через проективний вектор, також можуть демонструвати агресію, недовіру, підозрілість і обирати брутальні способи саморуйнації.

Ретрофлексивний вектор означає, що людина зупиняє свою активність на конкретні дії і веде внутрішній діалог з собою, виявляючи почуття та бажання усередині. Вона починає активно взаємодіяти з собою, використовуючи зворотні займенники («себе») та виражаючи прагнення до

контролю над собою. Самогубство може бути крайнім наслідком ретрофлексії, тобто людина скоює самогубство, замість того, щоб розв'язати проблеми, що призводять її до страждань.

У випадку ретрофлексивного вектору суїциду спостерігається одночасне поєднання, як мінімум, двох ознак тріади К. Меннінгера: бажання вбити та прагнення бути вбитим. Ретрофлексивний вектор найбільш характерний для егоїстичного самогубства, як визначено в термінології Е. Дюркгейма. Здатність до продумування деталей та наявність плану самознищення є типовим для ретрофлексивних самогубств [63].

Конфлюентний вектор – це стан, коли людина заважає формуванню фігури, тому її психічна реальність відображена у фоні сприйняття. У житті цей стан найчастіше спостерігається в немовлят у злитті з матір'ю. Пізніше може відбутися конфлюенція з певною соціальною групою, важливою особою або з невирішеним переживанням. Конфлюенція є дуже енергетично насиченим станом. Енергія та активність особи дуже високі, що призводить до певного ризику і можливості самознищення. У розмові конфлюенція проявляється у використанні безособових форм («Якось сумно»), займенника «ми» або тверджень від третьої особи («Люди часто потрапляють у нестерпні ситуації»).

Персони з конфлюентним вектором ризикують вчинити самогубство у молодому віці, коли вони стикаються з високим ступенем злиття з групою (такою як тоталітарна секта з деструктивним культом) або з важливою людиною, що вчинила самогубство (що може) призвести до «зараження» аутоагресивною поведінкою – ефект Вернера). Такі особи, які мають конфлюентний варіант психологічного захисту, вважаються однією з груп з високими ризиком самогубства [63].

З позиції теорії діяльності та теорії адаптації, самогубство розглядається як наслідок соціально-психологічної дезадаптації особистості, що виникає в умовах мікроконфліктів. Це дія, спрямована на досягнення конкретної

мети – позбавлення себе життя, але вона включена у більш широку систему предметної діяльності, пов'язаної з відповідними мотивами.

Зазвичай, мета самогубства та мотиви діяльності, до якої воно включене, не збігаються. Співвідношення мети і мотиву формує особистісний сенс самогубства для суб'єкта. Тобто, суїцид є результатом складного взаємозв'язку між метою, мотивами та особистісними переживаннями людини, яка перебуває в стані соціально-психологічної дезадаптації.

Різноманітні мотиви, які можуть бути підставою для суїциду, включають протест, помсту, заклик, уникнення, самопокарання і відмову. Процес зближення цих мотивів зі метою суїциду може збільшувати бажання покінчити з життям, підвищувати серйозність намірів, збільшувати медичний ризик та летальність суїцидальних дій.

Люди реагують по-різному на негативні умови життя та соціальні зміни. Рішення про вибір певної моделі поведінки залежить від індивідуальних рис особистості та її сприйняття суті цих змін. Суїцидно-небезпечною вважають позицію суб'єкта щодо змін у ситуації, яку він тлумачить як безвихідну, безнадійну, програшну. Дослідники виділяють такі її ознаки:

- фіксованість позицій означає, що суб'єкт не може змінити свій погляд на ситуацію та не може вільно маніпулювати її елементами в часово-просторових рамках.
- розміщення суб'єкта в точці впливу загрозливих сил призводить до того, що він бачить ситуацію лише з внутрішньої сторони і не може дистанціюватися від неї.
- звуження смислової сфери особистості порівняно зі сферою конфліктної ситуації – відбувається за рахунок обмеження уявлень про власні ресурси і наростаючої ізоляції від оточення. Ізольованість і замкнутість позиції: у структурі усвідомлення конфліктних відносин замість адаптивної позиції «Ми – вони» установлюється значно вразливіша, «Я – вони», що свідчить про відчуження особистості,

втрату нею зв'язку з референтними групами, порушення ідентифікації;

- пасивність позиції виявляється у тому, що суб'єкт, уявляючи загрозу змін, не може зосередитися на конструктивних діях для нейтралізації цієї загрози. Це призводить до недооцінення відомих варіантів розв'язання проблемних ситуацій, не використовуються наявні знання, навички та досвід.

- Нерозвинутість у часовій перспективі виявляється в тому, що суб'єкт уявляє майбутнє лише як продовження або поглиблення поточної ситуації, що призводить його до межі відчуття безвихідності [63].

Основними ознаками соціально-психологічної дезадаптації є значні зміни у психологічному стані та поведінці людини: втрата здатності виконувати соціальні обов'язки, переважання негативних емоцій, можливість розвитку невропатичних синдромів та дистрофії. Глибина дезадаптації визначається серйозністю порушень звичайних умов життя та функціонування особистості в цих умовах, її ставлення до цих порушень, а також рівнем бажання пристосуватися до нових умов життя.

Під час розвитку ситуаційних реакцій дезадаптації переважають дистимічні переживання, такі як відчуття безвихідності, втоми, самотності, відчуженості, ізоляції, безпорадності, суму та психічного страждання. Важливо відзначити, що ситуативні реакції на дезадаптацію не є патологічними.

Формування дезадаптивних ситуаційних реакцій може відбуватися через внутрішній конфлікт або під впливом зовнішніх чинників, і часто ці два аспекти взаємодоповнюються, хоча в конкретній ситуації одне з них може мати провідну роль.

Внутрішній конфлікт виникає зі суперечності між двома внутрішніми тенденціями особистості, наприклад, між обов'язком і пристрастю. Часто цей конфлікт базується на характерологічних особливостях особистості і може

виникнути навіть у сприятливій зовнішній ситуації. Внутрішня конфліктність може впливати на поведінку, спілкування та погіршувати зовнішню ситуацію. Наприклад, емоційна ригідність як риса особистості може викликати виникнення первинного душевного конфлікту, який не залежить від зовнішніх впливів і може породити нездатність адекватно оцінювати себе [63].

Зовнішні чинники включають умови, в яких особа живе, і її спосіб взаємодії з іншими людьми. Вплив зовнішніх чинників може спричинити некомпетентність особистості у різних аспектах діяльності або у взаємодії з іншими людьми, незалежно від того, наскільки вона розуміє свій рівень компетентності. Створення цього типу дезадаптивних ситуативних реакцій може сприяти підвищеній тривожності суб'єкта, через що його емоційні реакції на зовнішні впливи можуть збільшувати сприйняття масштабу їхнього негативного впливу.

Конфлікт, який виникає з нездійснення потреб і не вирішуються, а навпаки, зростає, може перетворитися на життєву кризу – тривалий і глибокий внутрішній конфлікт, який знецінює сенс життя та світоглядні цінності [63].

1.2. Детермінанти суїцидальної поведінки у підлітковому віці.

Для кращого розуміння потрібно зазначити що поняття «детермінанти» та «чинники» в цій роботі будуть використовуватися як синоніми.

Суїцидальна поведінка – це психологічне явище, яке виникає через вплив різних факторів і може мати різноманітні причини, але будь-яка з них може бути тією краплею, що переповнить чашу прийняття остаточного рішення: позбавити себе життя.

Цей феномен, згідно з біопсихосоціальною теорією Д. Рубінштейна, виникає внаслідок взаємодії соціальних, біологічних та психологічних чинників. Досліджуються різні психологічні фактори, які спричиняють появу суїцидальної поведінки серед підлітків, проте найпоширенішими є емоційна нестійкість, самотність, самооцінка, імпульсивність, безнадійність, безпорадність, стрес, сугестивність, наслідування та зниження цінності життя.

Емоційна нестійкість в підлітковому віці характеризується роздратованістю, зниженим настроєм і гострою реакцією на події. Часті зміни настрою, нездатності до контролю над надмірною збудливістю, відсутність сили волі та самоконтролю можуть призводити до болючих емоційних переживань у підлітків [7, с.75]. Надмірне заглиблення у власний внутрішній світ та переконання у нікчемності життя можуть спонукати до самогубства як спробу позбутися емоційного напруження.

Щодо імпульсивності, стресу, почуття безпорадності та безнадійності, які є складовими депресії, важливо зазначити, що вони безпосередньо впливають на емоційний стан. Підліток, що потрапляє у складні стресові ситуації через свою недостатню досвідченість і незрілість психіки, може зазнати труднощів у їх подоланні. Негативна оцінка подій може призводити до почуттів, які важко контролювати. Ситуації, які викликають стрес, можуть бути різноманітними: фізичні зміни, невпевненість у собі, тиск зі сторони сім'ї, закінчення школи, іспити та інше. Невміння контролювати свої емоції може призвести до імпульсивності, проявом якої є продумані дії, що можуть мати серйозні наслідки. Цей аспект особливо небезпечний у випадках, коли розглядається можливість суїциду, оскільки навіть найменший подразник може викликати реакцію через невпорядковані емоції: конфлікт з батьками, вчителями, критика, кохання, непорозуміння з друзями, особливо якщо ці люди є важливими для підлітка.

Ще одним психологічним фактором, який сприяє суїцидальній поведінці, є відчуття самотності – це емоційне переживання невідповідної потреби у міжособистісних взаємодіях з іншими. Це сприяє формуванню самосвідомості і є характерною рисою підліткового періоду. Підліток відчуває бажання як відокремитися, так і належати до певної групи.

Якщо розглядати самотність як відсутність соціальної взаємодії, то науковці досліджують її з двох поглядів. З одного боку, вона необхідна підлітку для того, щоб пізнати себе, проаналізувати свій стан, і отже, може бути розглянута як позитивне явище. З іншого боку, вона може сприяти схильності

до самогубства. Підтримуючи першу думку, дослідник І. Кон вказував, що самотність виникає, коли особа починає розуміти свою унікальність і неповторність, пов'язані з її неспецифікованим «Я».

Згідно з протилежною точки зору, Є. Рогова висловлює думку, що підліток може відчувати самотність, якщо не вдається задовольнити його потребу у визнанні власної особистості. Відсутність підтримку від батьків, їх розуміння, відсутність друзів зі спільними інтересами може спричинити відчуття самотності, що може вести до думок про власну непотрібність та покинутість. Суїцидальні думки можуть викинути, якщо підліток не може контролювати свою активність або не володіє навичками саморегуляції. Самотність впливає на звичний ритм життя людини і може зменшити його активність. Особливо це стосується віртуального світу, де потрібно відмовитися від особистих контактів у реальному світі. Бажаючи поділитися своїми негативними емоціями з іншими через соціальні мережі, підліток може натрапити на інформацію, що пропагує позитивні сторони самогубства, такі як свобода від суспільних норм. Це може зробити його більш вразливим до такої інформації, що виявляється у сугестивності. Інші можуть скористатися його психічним станом, щоб просувати ідею самогубства як прийнятний вибір, що може підштовхнути підлітка до вчинення подібних дій.

Наслідування виявляється у копіюванні певних дій або поведінки відомих осіб або літературних персонажів. Один із прикладів цього – ефект Вернера, термін, введений Д. Філіпсом для позначення імітаційних самогубств [32, с.112].

Самооцінка, як важлива складова самосвідомості, є відносно новим явищем, яке характеризується нестійкістю та фрагментарністю, тісно пов'язане з відчуттям самотності. У підлітковому віці самооцінка залежить від соціального оточення і внутрішнього відчуття власного досвіду. Нестабільність у відчутті власної впевненості, здібностей та можливостей, або навпаки, неадекватно високий рівень самооцінки, можуть поглиблювати

негативні емоції, спричиняти внутрішні конфлікти або конфлікти із суспільством.

У підлітковому віці усвідомлення смерті не включає реальний ризик втрати життя, що може знизити його цінність, але не завжди усвідомлюється. Це частково обумовлено самооцінкою та егоцентризмом, які підсилюють негативні емоції у зв'язку зі смертю. Особливо ця тенденція поширена серед підлітків, які страждають від ігрової залежності або відносяться до субкультури хікікоморі. Віртуальний світ, з екзистенційної точки зору, дає відчуття свободи від реальності, яка насамперед накладає обмеження соціального порядку. Проте він також створює проблему сенсу життя, який раніше знаходився у реальних спілкуваннях та творчості. Втрата цінностей та сенсу може призвести до суїцидальних думок або підсилювати суїцидальну активність, якщо вони вже присутні. Для молоді, яка занурена у віртуальний світ, сенс життя полягає в задоволенні матеріальних потреб, в увазі до власної особистості та в пошуках розваг та емоцій в Інтернеті.

Також у світі, час від часу, можна виявити такі прояви суїцидальної поведінки, як участь у іграх «смерті». Сутність яких полягала у схилянні певними особами («кураторами») підлітків до суїциду за допомогою використання їхніх соціальних мереж (Telegram ; Instagram; Facebook). Ці ігри з'явилися у 2016 р. у соціальній мережі «ВКонтакте» у російському інтернет-сегменті (який на разі заборонений на території України).

Вони мають багато назв: «Синій кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4.20», «Море китів», «Чумацький шлях», «U19», «F57» та інші. У таких групах, яких сьогодні існує безліч підлітків об'єднує ідеалізація культу смерті. У таких спільнотах можна знайти докладні інструкції щодо можливих способів суїцидів – від добре всім відомих до надто «екзотичних». При цьому підлітки у подібних групах підтримують один одного в своєму бажанні піти із життя, обговорюючи, як це краще зробити»[3]. «Основними поведінковими ознаками участі в «групах смерті» є такі: відчуженість, втома, постійне бажання спати, заборона дорослим «вторгатися» у власний простір, спілкується з кимось в

інтернет-мережі посеред ночі, з'являються порізи на тілі. Підліток може зникнути з дому на деякий час» [3].

Так звані «куратори» діяли за простою схемою, з підлітками починали листування, переконували їх у власній унікальності та самотності, і потім пропонували зіграти в гру. Як тільки групи смерті стали досить популярними, дитина могла сама «привзвати» організаторів, написавши повідомлення в стрічку з певним хештегом (міткою): #синийкит #яждуинструкций #тихийдом або іншими варіаціями. Після появи «куратора», жертві присвоювали номер і починали давати завдання. Одним з перших завдань було надіслати свою геолокацію. Потім перейти за посиланням, яке давав куратор. Тільки-но підліток потрапляв на сторінку, там запускався таймер. Він відміряв час, що залишився жертві на життя. А оскільки посилання було закріплене за персональною IP адресою, таймер завжди показував точний відлік часу, що дуже впливало на вразливих підлітків і надавало відчуття реальності того, що відбувається.

Подальші завдання ставали ще більш «захоплюючими» : вишкрябати лезом кита або метелика а шкірі, прокинутись о 4:20, піднятися на дах. Підлітку також підбирався спеціальний саунтрек, який він повинен був постійно слухати. Зазвичай це була мінорна електронна музика, де низькі частоти перепліталися зі звуками моря та китів. Після легших завдань і обговорення з куратором, квест ставав складнішим. Наприклад, потрібно було зробити порізи на шкірі, вбити тварину, стояти на краю даху або мосту. Заборонялося спілкуватися з друзями, які відмовлялися приєднатися. Дитина повинна була постійно демонструвати фотозвіт виконаних завдань. Таким чином, і без того вразливих підлітків підводили до суїцидальних думок та суїциду, занурюючи в транс і оточуючи похмурими умовами, ізолюючи від друзів та батьків. Якщо дитина відмовлялася виконувати будь-яке із завдань і зіскакувала з гачка, «куратор» починав погрожувати підлітку особисто розправитися з ним, або завдати шкоди його сім'ї. Оскільки дитина заздалегідь надсилала свою геолокацію, організаторам було відоме її місцезнаходження.

Кінцевим завданням гри було очевидне - вбити себе. «Куратор» заздалегідь обговорював з жертвою обстановку самогубства: від фонові музики, до способу вмерти. Зрозуміло, все мало зніматися на відео або вестися онлайн трансляція.

За даними кіберполіції кількість подібних завдань варіюється від 13 до 50. Також кіберполіція вважає, що ці відео створювалися з подальшою метою продажу в дїпнеті (*Дїпнет або даркнет - це «глибини» інтернету, в яких можна знайти різні сайти, як і заблоковані або які не можливо знайти через звичайний пошуку у гуглі*). Звичайно, в дїпнеті можна придбати практично все, однак вартість подібних відео не така вже висока, і користується попитом у дуже вузького кола людей. Тому однозначно сказати, що метою цих груп був перепродаж відео - не можна.

В кінці лютого 2017 київська поліція врятувала двох дівчат-підлітків. Вони пішли з дому, бо отримали останнє завдання у "групі смерті": стрибнути із багатоповерхівки. На Херсонщині поліція також запобігла самогубствам двох 17-річних дівчат, які пішли із дому через ту саму смертельну гру.

1 лютого у двох районах Києва випали з вікон багатоповерхівок дві 16-річні дівчини. 16 лютого столичні правоохоронці відкрили кримінальне провадження за фактом загибелі 13-річної дівчини внаслідок падіння з балкона 14 поверху житлового будинку в Дарницькому районі Києва. Наступного дня в цьому ж районі з 16 поверху впала 15-річна дівчина. 25 лютого у ліцеї №208 на вул. Туманяна у Дніпровському районі Києва, дитина вистрибнула з вікна, хлопчик, якому близько 11-13 років, спочатку знімав відео з вікна і через декілька секунд стрибнув. Ці, на жаль, далеко не всі, випадки сталися лише упродовж одного місяця 2021 року. [16].

Загалом, від початку 2021 року, тільки за 2 місяці (січень і лютий) в Києві було зафіксовано понад 25 спроб дитячих самогубств, що перевищує цей сумний показник минулих років у кілька разів. І ця цифра не залишилася стабільною, за березень і квітень вона стала значно більшою.

Відомий психолог, кандидат психологічних наук І. Губеладзе вважає, що засекреченість груп смерті робить їх ще більш привабливими для підлітків.

«Важко сказати, де вони знаходять ці групи. Але серед підлітків добре поширюється така інформація. Чим більше засекречені такі групи, тим більше зростає їх привабливість. Якщо існує якась таємничість, якщо є можливість стати секретним членом якоїсь засекреченої спільноти, то це дуже приваблює підлітків. Лідери груп ще й додають «затравки» — «нікому про це не можна розповідати», кажуть дитині, що вона обрана [16].

1.3. Вплив міжособистісних стосунків в класі на схильність до суїцидальної поведінки.

Міжособистісні стосунки представляють собою взаємодію та зв'язки між людьми, які належать до певної соціальної групи. Це система установок, очікувань, стереотипів та орієнтацій, які впливають на сприйняття та оцінку інших особистостей.

Підлітковий вік, який охоплює період від 11 до 17 років, є найбільш складним етапом життя, розділеним Г. Абрамовою на молодшу, середню та старшу вікові групи. Підлітковий вік характеризується внутрішніми конфліктами, конфліктами між особами та конфліктами зі соціумом, які можуть спричинити суїцидальну поведінку, активність якої починається з 14 років і припиняється приблизно після 19 років. Цей період відзначається емоційною збудливістю, негативним ставленням, сумнівами у власних здібностях та протиріччям у відчуттях дорослості. Такі зміни сприяють формуванню та розвитку особистості, включаючи самооцінку та самосвідомість.

Міжособистісні відносини в контексті здійснення суїцидальних вчинків набувають подвійного значення. З одного боку, конфлікти та переривання контакту в близьких відносинах є основними тригерами суїцидальних вчинків, виступаючи як безпосередня причина самогубства [22.13с]. З іншого боку,

ситуації, коли особа стає прямим або опосередкованим свідком суїциду або знайома з суїцидентом, також є чинником для суїцидальної поведінки [22.18с].

Спілкування з однолітками у підлітковому віці набуває такої цінності, що воно виходить на перший план, витісняючи навчання та відносини з родиною. Починають інтенсивно формуватися різноманітні групи. Спочатку вони можуть бути маленькі і складатися з представників однієї статі, а згодом починають об'єднуватися подібні угруповання у більші компанії. З часом такі групи стають змішаними. Групи підлітків-ровесників можуть бути непостійними, змінюються стосунки та інтереси. Зміни в уподобаннях, авторитетах, посилення та послаблення впливу однолітків у групі вказують на внутрішнє переосмислення та пристосування, а також на прийняття вчинків та відносин друзів у відповідності до моральних норм. У психології існує концепція референтної групи, яка відрізняється тим, що цінності й думки цієї групи підліток частково сприймає як власні.

Усвідомлення належності до групи, взаємодопомоги та солідарності не лише допомагає підлітку відчувати себе більш автономним у відношенні до дорослого світу, але і надає йому почуття емоційного захисту й стабільності [15].

Суттєвим фактором впливу на якість та інтенсивність міжособистісних стосунків юнаків є зростаюча потреба у пошуку супутників життя й однодумців. Водночас відбувається зміцнення їхніх зв'язків з референтною групою, зростає значення потреби у співпраці з іншими. Савчин вважав що міжособистісне спілкування на етапі юності змінюється за змістом та загальною спрямованістю і стає однією з найбільш значущих сфер активності особистості, а міжособистісні стосунки, що характеризуються у цей період вибірковістю, інтимністю, перетворюються на соціальний полігон для самоствердження й самовираження дівчат та юнаків.

Г. Салліван вважає, що суїцид відображає переорієнтоване на себе вороже ставлення індивіда до інших людей і зовнішнього світу. У рамках психології Г. Салліван розробив теорію міжособистісного спілкування,

порівнюючи реакцію людини на інших важливих осіб з рухом електронів під впливом магнітного тяжіння. Взаємини індивіда з оточуючими мають величезне значення в житті людини. Кожна особа має три уособлення «Я»: «хороше Я», «погане Я» та «Не-Я», які виявляються в залежності від ситуації. Оцінка себе людиною зазвичай відбувається за відношенням інших осіб до неї. У випадку загрози безпеці через нерозв'язану кризу, конфлікт і внутрішня тривога можуть стати нестерпними для особи, що може спровокувати бажання перетворити своє «погане Я» в «Не-Я» і, в кінцевому рахунку, призвести до суїциду. У стані депресії, саморуйнування може стати привабливою альтернативою для індивіда.

Характерною ознакою міжособистісних стосунків є їх емоційне забарвлення. Тож ми можемо виявити як їх взаємини, які сформулювалися в процесі безпосередньої взаємодії, мають неформальний характер і емоційно забарвлену, значущу оцінку учасників по спілкуванні.

Міжособистісні відносини включають різноманітні аспекти, але основним фактором, що впливає на їх унікальність, це привабливість однієї людини для іншої. Тому рівень задоволеності або незадоволеності є ключовим критерієм оцінки таких відносин. Психологічні характеристики, що висвітлюють взаємну симпатію-антипатію, включаючи атракцію, емпатію та афіліацію. Атракція виявляється у привабливості однієї людини до іншої, взаємному розумінні і прийнятті. Афіліація – потреба в позитивному емоційному зв'язку з іншими людьми, що характеризуються взаємним прийняттям та прихильністю. Емпатія – емоційна реакція людини на почуття інших людей, виявляється як у співпереживанні, так і в співчутті. У підлітковому та юнацькому віці всі ці соціальні явища стають усвідомленими, а також обговорюються в колі однолітків [21].

Іноді у підлітковому віці виявляється зростання бажання спілкуватися з ровесниками. Це пов'язано з прагненням підлітка зайняти своє місце в колективі, бути визнаним та прийнятим товаришами, тобто задовольнити

потребу в самоствердженні. Ступінь реалізації цієї проблеми впливає на емоційний комфорт або самопочуття учня в рамках міжособистісних відносин.

У структурі культури міжособистісних відносин важливим аспектом є діяльнісний компонент, пов'язаний з конкретними вміннями і навичками поведінки та самоуправління під впливом почуття обов'язку, честі, совісті. Цей компонент включає в себе всі рухи, дії, мову, вчинки, пов'язані зі регуляцією діяльності суб'єктів і їх взаємодією.

Навички морально-етичної поведінки формуються у підлітка під час соціальної діяльності, коли він старається розуміти та впроваджувати в себе етичні стандарти. Однак, прагнення підлітків самоствердитись часто набуває негативних форм спілкування, що свідчить про відсутність або недостатню сформованість морально-етичних знань, мотивів та досвіду.

Проте, не можна применшувати важливість відносин між підлітками та дорослими. Ці відносини характеризуються різноманітними психологічними проявами: наслідуванням, прихильністю, повагою та недовірою, уникнення, конфліктністю, протестами.

У зв'язку з появою в підлітків нових психологічних особливостей, їхні стосунки з дорослими іноді супроводжуються конфліктами та негативними формами поведінки, такими як грубість та впертість. Це зазвичай пов'язано з прагненням підлітків до самостійності, яке дорослі не завжди сприймають і підтримують. Підлітки хочуть, щоб їхні думки, бажання та настрої враховувалися, вони не терплять недовіри, байдужості, насмішок, повчань, особливо в присутності друзів. Однак, конфлікти між підлітками та дорослими не є неминучими. Компетентні, досвідчені батьки і вчителі знають, що набагато легше запобігти конфлікту, ніж долати його наслідки. Вони з розумінням ставляться до внутрішнього світу, переживань і захоплень дітей, поєднують високий рівень вимог зі повагою до їхньої особистості. Це дозволяє дорослим стати значущими і потрібними для підлітка, завоювати його довіру та впертість.

Залучення підлітка у орбіту недитячих інтересів спонукає його до ініціативної перебудови відносин які його оточують. Він починає висувати додаткові вимоги до дорослих, виражає своє незадоволення та протестує проти того, що з ним поводяться як із дитиною. Підліток ставить умову розширення своїх прав відповідно до наголошених обов'язків дорослих. Нерідко у підлітка виникають протести та прояви непокори відносно різних дій дорослих у відповідь на їх нерозуміння які у вкрай вираженій формі виявляються у непокорі та негативізму. Якщо дорослий усвідомлює причину протесту з боку підлітка, він перебирає ініціативу в перебудові взаємовідносин, і це перебудова здійснюється безконфліктно. Інакше виникає серйозний зовнішній і внутрішній конфлікт, криза підліткового віку, куди зазвичай, у однаковою мірою виявляються втягнутими і підліток, і будь-який дорослий. Конфлікти між підлітками і дорослими виникають, зокрема, через розбіжності їх думок про права та обов'язки дітей і батьків, дорослих та дітей. Важлива умова попередження й подолання конфлікту, коли він вже виник, - перехід дорослого нового стилю спілкування з підлітком, зміну ставлення до нього як до нерозумної дитини на ставлення до підлітка як до дорослого. Це, зокрема, означає як найповнішу передачу підлітку відповідальності за вчинки, і надання йому свободи для дій [12].

Висновки до розділу 1

Отже, варто розуміти, що існує різниця між поняттям «суїцид» та «суїцидальна поведінка». «Суїцидальна поведінка» – поведінка, вмотивована усвідомленим бажанням позбавити себе життя з метою позбутися психічного болю. «Суїцид» – навмисне самоушкодження зі смертельним фіналом.

Суїцидальна поведінка у юнацькому віці носить характер ситуаційно-особистісних реакцій, тобто пов'язана більше з прагненням привернути до себе увагу оточуючих, а не з цілеспрямованим бажанням померти. Більшість дослідників відзначає, що суїцидальна поведінка у дітей до 13 років - рідкісне

явище, а з 14-15-річного віку суїцидальна активність різко збільшується, досягаючи свого максимуму в віці 16-19 років.

Самогубства серед дітей супроводжуються гнівом, страхом, бажанням покарати себе або інших. Нерідко суїцидальну поведінку поєднують із іншими поведінковими проблемами, з такими наприклад як: прогули уроків в школі, конфлікти з однолітками, або сім'єю. Також виникненню суїцидальної поведінки сприяють тривожні й депресивні стани.

Серед основних проявів депресії поширеними є сум, невластиве дітям безсилля, порушення сну та апетиту, зниження ваги й соматичні скарги, страх невдачі та зниження інтересу до навчання, почуття неповноцінності або самотності, надмірна самокритичність, замкнутість, занепокоєння, агресивність, і низька стійкість до фрустрації.

У підлітковому віці суїцидальна поведінка має дещо інших характер, ніж у дорослому віці. В цьому віці суїцидальна поведінка частіше за все має демонстративний характер шантажу. Більшість ексцесів були вчинені після сварки з однолітками або батьками.

Серед поширених детермінант підліткових суїцидів є депресії, нудьга, втома, схильність до бунту, зловживання алкоголем, наркотиками, або незадоволення міжособистісними відносинами з батьками чи однолітками. Не менш вагомим чинником є вплив підліткової субкультури.

У молодому віці суїцидальну поведінку нерідко пов'язують із інтимно-особистісними відносинами, мається на увазі нерозділене кохання.

Основними психологічними чинниками суїцидальної поведінки в підлітковому віці є емоційна нестійкість, самотність, зниження цінності життя, самооцінка, імпульсивність, безнадійність, безпорадність, стрес, сугестивність, наслідування. Вони обумовлені віковими особливостями і регулюють діяльність та поведінку дитини.

Міжособистісні стосунки є сукупністю об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до певної групи. Такі стосунки складаються в реальних умовах життя та діяльності людей, у процесі їх

взаємодії. На розвиток цих стосунків істотно впливають різні об'єктивні фактори, які можуть як сприяти, так і ускладнювати їх формування.

Підлітковий вік – це час формування характеру. Саме в цей період вплив оточення, рідних та друзів є дуже сильним. У підлітків складаються дві різні за значенням для психічного розвитку системи взаємовідносин: одна – з дорослими, інша – з однолітками. Обидві ці системи продовжують формуватися і в шкільних класах. Виконуючи одну й ту ж саму соціалізуючу роль, ці дві системи взаємовідносин нерідко входять у суперечність одна за одною за змістом і за регулюючими їх нормами.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ В КЛАСІ ЯК ЧИННИКА СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДНКИ

2.1. Організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичних методик.

Будучи в підлітковому віці, діти мають набагато вищі ризики мати думки про скоєння щодо себе такого злочину як суїцид. На цей період зазвичай припадають важкі ситуації, наприклад, перші відносини, булінг зі сторони вчителів чи однолітків, непорозуміння з сім'єю, вибір куди вступати, і тд.

У дослідженні брали участь: учні 11 класу загальноосвітньої школи лицей «Лідер». Загальна кількість становить 25 осіб, з яких 16 дівчат та 9 хлопців, віком від 16 до 17 років.

Дослідження проводилося в період з 27 по 28 квітня 2024.

В школі підліткам було запропоновано пройти 4 методики:

1. Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська) *(Додаток А)*;
2. Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук) *(Додаток Б)*;
3. Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська) *(Додаток В)*;
4. Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Пропоную детальніше розглянути методики які були використані в моєму дослідженні.

1. Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська).

Ця методика складається з 40 тверджень, час проведення цієї методики не більше 30-45 хвилин, розрахована на осіб від 14 років, завдяки їй ми можемо виявити схильності підлітків до суїцидальної поведінки.

Інструкція яка надається досліджуваному : Зараз вам зачитають твердження, навпроти кожного з них ставте оцінку за таким принципом: якщо твердження вам підходить - то 2, якщо не зовсім підходить - 1, якщо зовсім не підходить — 0.

Обробка результатів

I. Шкала тривожності: 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37.

II. Шкала фрустрації: 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38.

III Шкала агресії: 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

IV Шкала ригідності: 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Інтерпретація результатів.

Для кожної групи можлива кількість балів від 0 до 20, де «0» визначається як невиявлений прояв цієї характеристики.

I. Шкала тривожності - визначає рівень здатності індивіда до відчуття тривоги:

0-7 балів - низький рівень тривожності;

8-11 балів - середній рівень тривожності;

12-16 балів - високий рівень тривожності;

17 балів і більше - дуже високий рівень тривожності.

II. Шкала фрустрації - виявляє ступінь розчарування, яке виникає через реальні або уявні перешкоди, що заважають досягненню мети:

0-7 балів - низький рівень фрустрації; 8-9 балів - середній рівень фрустрації; 10-15 балів - високий рівень фрустрації;

16 балів і більше - дуже високий рівень фрустрації.

III. Шкала агресії - виявляє підвищену психологічну активність, прагнення до лідерства через застосування сили до інших людей. Для суїцидентів допускається зниження агресивності від 10 до 0:

0—10 балів — низький рівень агресивності;

11—12 балів — середній рівень агресивності;

13—16 балів — високий рівень агресивності;

17 і більше — дуже високий рівень агресивності.

IV. Шкала ригідності – ускладнення у зміні визначеної суб'єктом діяльності за умов, що така перебудова справді потрібна. Для осіб із суїцидальною поведінкою — 13 балів і вище:

0-10 балів — низький рівень ригідності

11-12 балів — середній рівень ригідності;

13-16 балів — високий рівень ригідності;

17 балів і більше — дуже високий рівень ригідності.

Психолог додає всі бали за 4 шкалами і визначає показник схильності до суїцидальної поведінки:

0-38 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки низький;

39-45 балів — рівень схильності до суїцидальної поведінки потребує уваги до підлітка;

46 балів і більше — рівень схильності до суїцидальної поведінки високий, потрібна корекційна робота.

2. Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук);

Вікові межі: учні підліткового віку.

Інструкція: «Вам пропонуються питання, які стосуються різних сторін Вашого життя та особливостей Вашої поведінки. Якщо Ви щиро відповісте на кожне питання, у Вас буде можливість краще дізнатися про самого себе.

Тут немає правильних чи неправильних відповідей. Відповідайте на кожне питання наступним чином: якщо згодні, відповідайте «так», якщо не згодні – «ні». Працюйте швидко, довго не роздумуйте.

Ключ

№ п/п	Показник	№ питання
1	Відносини в сім'ї	+ : 5, 6, 21, 25, 28, 29, 37, 38, 39, 45, 46, 53, 54, 66, 67, 71 – : 22
2	Агресивність	+ : 13, 14, 19, 20, 35, 36, 42, 57, 58, 64, 65
3	Недовіра до людей	+ : 2, 4, 15, 16, 18, 34, 43, 44, 63, 72 – : 1, 3, 17, 59
4	Невпевненість у собі	+ : 7, 8, 24, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 47, 55, 56, 68, 69, 73 – : 23
5	Акцентуації: гіпертимний тип істероїдний тип шизоїдний тип емоційно-лабільний тип	+ : 48, 49, 74 – : 60 + : 9, 10, 50, 61 + : 26, 27, 51, 70 + : 11, 12, 52, 62

Оцінка результатів

№ п/п	Показник	Високі бали (група ризику)
1	Відносини в сім'ї	8 і більше
2	Агресивність	6 і більше
3	Недовіра до людей	7 і більше
4	Невпевненість у собі	8 і більше
5	Акцентуації	3–4 бала по кожному типу акцентуації

Обробка та інтерпретація результатів

Відповіді учнів порівнюються з ключем. Підраховується кількість співпадінь відповідей з ключем по кожному показнику (шкалі). Сумарний бал по кожній з п'яти шкал відображає ступінь її прояву. Чим більше сумарний бал, тим сильніше проявляється даний психологічний показник і тим вище вірогідність зарахування дитини до групи ризику.

1. Відносини в сім'ї

Високі бали по цій шкалі опитувальника свідчать про порушення внутрішньо сімейних взаємин, які можуть бути обумовлені:

- напруженою ситуацією в сім'ї;
- неприязним ставленням;
- обмеженнями та вимогами дисциплінованості без почуття батьківської любові;
- страхом перед батьками та ін.

Коли напруження, викликане незадоволеністю стосунками в сім'ї, продовжується занадто довго, воно починає чинити сильну руйнуючу дію на ментальне здоров'я дітей та підлітків.

2. Агресивність

Високі бали по цій шкалі опитувальника свідчать про підвищену ворожість, грубість, забіякуватість. Агресія може виражатися і в прихованих формах – недобррозичливості та озлобленості. Підвищена агресивність часто супроводжується підвищеною схильністю до ризику та є невід'ємною рисою характеру дітей та підлітків групи ризику.

3. Недовіра до людей

Високі бали за цією шкалою свідчать про сильно виражену недовіру до навколишніх людей, підозрілості, ворожості. Такі діти та підлітки часто бувають пасивними та сором'язливими у спілкуванні з однолітками через страх бути знехтуваними. Зазвичай це супроводжується комунікативною некомпетентністю, невмінням встановлювати дружні взаємини з іншими людьми.

4. Невпевненість у собі

Високі бали за цією шкалою свідчать про високу тривожність, непевненість у собі, можливо, про наявність комплексу неповноцінності, низьку самооцінку. Ці якості особистості також являються сприятливим підґрунтям для утворення різних розладів у поведінці. Діти і підлітки, які мають високі оцінки по цій шкалі, можуть бути віднесені до групи ризику.

5. Акцентуації характеру

До групи ризику відносять наступні типи акцентуації характеру:

– *гіпертимний тип*.

Вирізняється завжди хорошим настроєм, високим тонусом, енергійністю, активністю, проявляє прагнення бути лідером, нестійкий в інтересах, недостатньо розбірливий у знайомствах, не любить одноманітність, дисципліни, монотонної праці, оптимістичний, переоцінює свої можливості, бурно реагує на події, дратівливий.

– *істероїдний тип.*

Проявляє підвищену любов до себе, посиленої уваги до себе з боку інших, потребу у захопленості, співчуття з боку навколишніх людей, намагається показати себе у кращому світлі, демонстративний в поведінці, претендує на виключне положення серед однолітків, непостійний та ненадійний в людських стосунках.

– *шизоїдний тип.*

Характеризується замкнутістю та невмінням розуміти стан інших людей, відчуває труднощі у встановленні нормальних взаємин з людьми, часто аутизується в свій недоступний іншим людям внутрішній світ, в світ фантазій і мрій.

– *емоційно-лабільний тип.*

Характеризується надмірно непередбачуваною зміною настрою. Сон, апетит, працездатність та комунікабельність залежать від настрою. Високочутливий до взаємин людей.

3. Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська)

Інструкція: Дай, будь ласка, відповіді на питання за таким принципом:

Ніколи – закреслюєш 1

Іноді – 2

Досить часто – 3

Постійно – 4

Обробка результатів:

90–120 – високий рівень депресії;

60–90 – середній рівень депресії;

30–60 – низький рівень депресії.

4. Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Методика призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе та ідеальне "Я", а також для вивчення взаємовідносин у малих групах. З її допомогою виявляється переважний тип відносин до людей у самооцінці та взаємооцінці.

Залежно від відповідних показників виділяються низка орієнтацій - типів ставлення до оточуючих. Робляться висновки про вираженість типу, про рівень адаптованості поведінки - ступеня відповідності (невідповідності) між цілями і результатами, що досягаються в процесі діяльності. Дуже велика не адаптивність поведінки може свідчити про невротичні відхилення, дисгармонії у сфері прийняття рішень або бути результатом будь-яких екстремальних ситуацій.

Обробка результатів:

Максимальна оцінка – 16 балів, але вона поділена на чотири ступені виразності відносини:

0-4 балів – низька: адаптивна поведінка

5-8 балів – помірна: адаптивна поведінка

9-12 балів – висока: екстремальна поведінка

13-16 балів - екстремальна: до патології поведінка

Типи міжособистісних відносин.

1. Авторитарний

13-16 балів – диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особистості, яка лідирує у всіх видах групової діяльності. Усіх наставляє, повчає, у всьому прагне покладатись на свою думку, не вміє приймати поради інших. Навколишні відзначають цю владу, але визнають її.

9-12 балів – домінантний, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний у справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги.

0-8 балів – впевнена в собі людина, але не обов'язково лідер, завзятий і наполегливий.

2. Егоїстичний

13-16 балів – прагне бути над усіма, але одночасно осторонь усіх, самозакоханий, розважливий, незалежний, себелюбний. Труднощі перекладає на оточуючих, сам ставиться до них дещо відчужено, самовдоволений, зарозумілий.

0-12 балів – егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

3. Агресивний

13-16 балів – жорсткий і ворожий до оточуючих, різкий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9-12 балів – вимогливий, прямолінійний, відвертий, строгий і різкий в оцінці інших, непримиренний, схильний у всьому звинувачувати оточуючих, іронічний, дратівливий.

0-8 балів – впертий, наполегливий та енергійний.

4. Підозрілий

13-16 балів – відчужений по відношенню до ворожого і злобного світу, підозрілий, образливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно скаржиться на всіх, всім незадоволений (шизоїдний тип характеру).

9-12 балів – критичний, нетовариський, відчуває труднощі в інтерперсональних контактах через невпевненість у собі, підозрілість і побоювання поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований у людях, потайливий, свій негативізм виявляє у вербальній агресії.

0-8 балів – критичний по відношенню до всіх соціальних явищ та оточуючих людей.

5. Підпорядкований

13-16 балів – покірний, схильний до самоприниження, слабовільний, схильний поступатися всім і у всьому, завжди ставить себе на останнє місце і засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в будь-якому сильнішому.

9-12 балів – сором'язливий, лагідний, легко бентежиться, схильний підкорятися сильнішому без урахування ситуації.

0-8 балів – скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, не має власної думки, слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

6. Залежний

13-16 балів – невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться, залежний від інших, від чужої думки.

9-12 балів - слухняний, боязкий, безпорадний, не вміє виявити опір, щиро вважає, що інші завжди мають рацію.

0-8 балів –конформний, м'який, чекає на допомогу та поради, довірливий, схильний до захоплення оточуючими, ввічливий.

7. Доброзичливий

9-16 балів – дружелюбний і люб'язний з усіма, орієнтований на прийняття та соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, "бути хорошим" для всіх без урахування ситуації, прагне до цілей мікрогруп має розвинені механізми витіснення та придушення, емоційно лабільний (істероїдний тип характеру).

0-8 балів – схильний до співпраці, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем та в конфліктних ситуаціях, прагне бути у згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, слідує умовностям, правилам та принципам "доброго тону" у відносинах з людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити визнання та любов, товариський, виявляє теплоту та дружелюбність у відносинах.

8. Альтруїстичний

9-16 балів – гіпервідповідальний, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий у своїй допомозі та надто активний по відношенню до оточуючих, бере на себе відповідальність за інших (можливо лише зовнішня "маска", що приховує особистість протилежного типу).

0-8 балів – відповідальний по відношенню до людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей виявляє у співчутті, симпатії, турботі, ласці, вміє підбадьорити та заспокоїти оточуючих, безкорисливий та чуйний.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.

Дане емпіричне дослідження міжособистісних стосунків в класі як чинник схильності підлітків до суїцидальної поведінки, проводилося в період з 27 по 28 квітня 2024. У ньому взяли участь учні 11-х класів (IV-Ф-7 дітей ; IV-М-8 дітей; IV-І-10 дітей) загальноосвітньої школи ліцей «Лідер». Загальна їх кількість становить 25 осіб, з яких 16 дівчат та 9 хлопців, віком від 16 до 17 років.

Дослідження було проведено в декілька етапів. На першому етапі був здійснений підбір методик які найкраще підходили б до моєї теми. Було обрано такі методики як: «Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки»(М. Горська); «Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику»(М. Рожков, М. Ковальчук); «Тест на виявлення підліткової депресії» (В. Казанська) та «Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі».

На другому етапі я змогла домовитись з адміністрацією школи та з деякими вчителями, на чийх уроках я проводила опитування школярів. За такими причинами як перебування половини дітей на дистанційному навчанні через війну та наближення закінчення навчального року та складання іспитів, багато дітей було відсутньо, але для не великої вибірки дітей набралось.

На третьому етапі проводилася кількісна та якісна обробка даних, отриманих в ході дослідження, за допомогою методів математичної статистики. Також було проінтегровано отримані результати та сформовано відповідні висновки.

Для того, щоб визначити схильність підлітків до суїцидальної поведінки, я використала методику М. Горської. Таблиці з індивідуальними результатами дівчат-респондентів, хлопців-респондентів з кожного класу. знаходяться в *Додатку Д*. В Таблиці 2.1. показано середнє арифметичне групових показників, яке потім допоможе нам зрозуміти рівень кожної шкали.

Середнє значення групових показників шкал хлопців-дівчат за класами, представлене у балах.

Клас	Стать	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність	Загальний показник
IV-Ф	Дівчата	11	10,5	7,5	13,5	42,5
	Хлопці	7,6	4	10,3	11,6	33,6
	Всі разом	9,5	7,7	8,7	12,7	38,7
IV-М	Дівчата	12,4	10	8,6	11,4	42,4
	Хлопці	6,6	8,3	13,6	12,6	41,3
	Всі разом	10,2	9,3	10,5	11,8	42
IV-I	Дівчата	8,5	7,4	13,2	12,2	41,5
	Хлопці	8,3	7,3	12,3	12,3	40,3
	Всі разом	8,5	7,4	13	12,3	41,2

Дивлячись на *Таблицю 2.1.* та звіряючи результати з ключом методики можна зробити такі висновки:

За шкалою тривожності : IV-Ф курс має 9,5 - середній рівень (тоді коли у хлопців 7,6 - низький наближений до середнього, а в дівчат 11 - середній наближений до високого); IV-М курс має 10,2 - самий високий показник по класам і середній рівень тривожності (тоді коли у хлопців 6,6 - низький, а в дівчат 12,4 - високий рівень); у IV-I курсу 8,5 – самий низький показник по класам і середній рівень тривожності наближений до низького (як і в дівчат так і в хлопців середній рівень наближений до низького 8,5 і 8,3).

За шкалою фрустрації : IV-Ф має 7,7 – низький рівень наближений до середнього (тоді коли у хлопців 4 - низький рівень, а в дівчат 10,5 - високий рівень); IV-М має 9,3 – самий високий показник по класам і середній рівень наближений до високого (тоді коли у хлопців 8,3 - середній рівень, а в дівчат 10 - високий); у IV-I курсу 7,4 - самий низький показник по класам і низький рівень наближений до середнього (і дівчата і хлопці мають низький рівень наближений до середнього 7,4 і 7,3).

За шкалою агресії : IV-Ф має 8,7 – самий низький показник по класам і низький рівень агресії тоді коли у хлопців 10,3 - низький рівень наближений до середнього, у дівчат 7,5 – низький рівень); IV-М має 10,5 – низький рівень наближений до середнього (тоді коли у хлопців 13,6 – високий рівень агресії, а в дівчат 8,6 - низький рівень); у IV-I курсу 13 - самий високий показник по класам і високий рівень агресії (тоді коли у хлопців 12,3 – середній рівень наближений до високого, а в дівчат 13,2 – високий рівень).

За шкалою ригідності : IV-Ф має 12,7 - самий високий показник по класам і середній рівень наближений до високого (тоді коли у хлопців 11,6 – середній рівень, у дівчат 13,5 – високий рівень ригідності); IV-М має 11,8 - самий низький показник по класам і середній рівень ригідності(тоді як у хлопців 12,6 – середній рівень наближений до високого, а в дівчат 11,4 – середній рівень); у IV-I курсу 12,3 - середній рівень наближений до високого (і дівчата і хлопці мають середній рівень наближений до високого 12,2 і 12,3).

В IV-Ф курсі хлопці мають низький рівень схильності до суїциду, тоді коли дівчата мають середній рівень. У IV-М та IV-I схожі ситуації, як дівчата так і хлопці на обох курсах мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, проте показники у дівчат вищі ніж у хлопців. Якщо розглядати загально то IV-Ф курс – має низький рівень схильності до суїцидальної поведінки; в свою чергу курси IV-I та IV-М мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, при якому потрібно звернути увагу на підлітків та провести відповідні заходи.

В опитуванні підлітків, для того щоб дізнатися наявність в них депресії я використала : «Тест на виявлення підліткової депресії» (В. Казанська).

Таблиця 2.2.

Середнє арифметичне групових показників шкал хлопців-дівчат за класами, представлене у балах.

Клас	Стать	Депресія
IV-Ф	Дівчата	59,25
	Хлопці	54,3
	Всі разом	57,1

Клас	Стать	Депресія
IV-М	Дівчата	55,6
	Хлопці	55
	Всі разом	55,3
IV-І	Дівчата	48,4
	Хлопці	52,3
	Всі разом	49,6

Переглянувши індивідуальні результати та звіривши їх з ключем тесту можна зробити такі висновки що: підлітків з високим рівнем депресії не виявлено. За представленими показниками в Таблиці 2.2. всі троє класи мають низький рівень депресії. Проте якщо трохи заглибитись то 9 підлітків з 25, 7-дівчат і 2 хлопців мають середній рівень депресії, у всіх інших рівень – низький. З IV-Ф курсу – три дівчини, з IV-М курсу – дві дівчинки та один хлопчик, з IV-І курсу – також дві дівчини та один хлопчик .

Наступною методикою в опитуванні дітей була **«Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук)**

Завдяки цій методиці можна дізнатися: чи існують порушення внутрішньосімейних взаємин у сім'ї підлітка; про можливу підвищену ворожість, грубість та забіякуватість; про можливу недовіру до людей, високу тривожність, невпевненість у собі та низьку самооцінку; та дізнатись про акцентуації характеру (такі як: гіпертимний, істероїдний, шизоїдний та емоційно-лабільний типи). Таблиця з індивідуальними результатами дівчат-респондентів, хлопців-респондентів з кожного класу. знаходяться в *Додатку Д*.

Середнє арифметичне IV-Ф, IV-М і IV-І курсів за шкалами Методики Групи ризику.

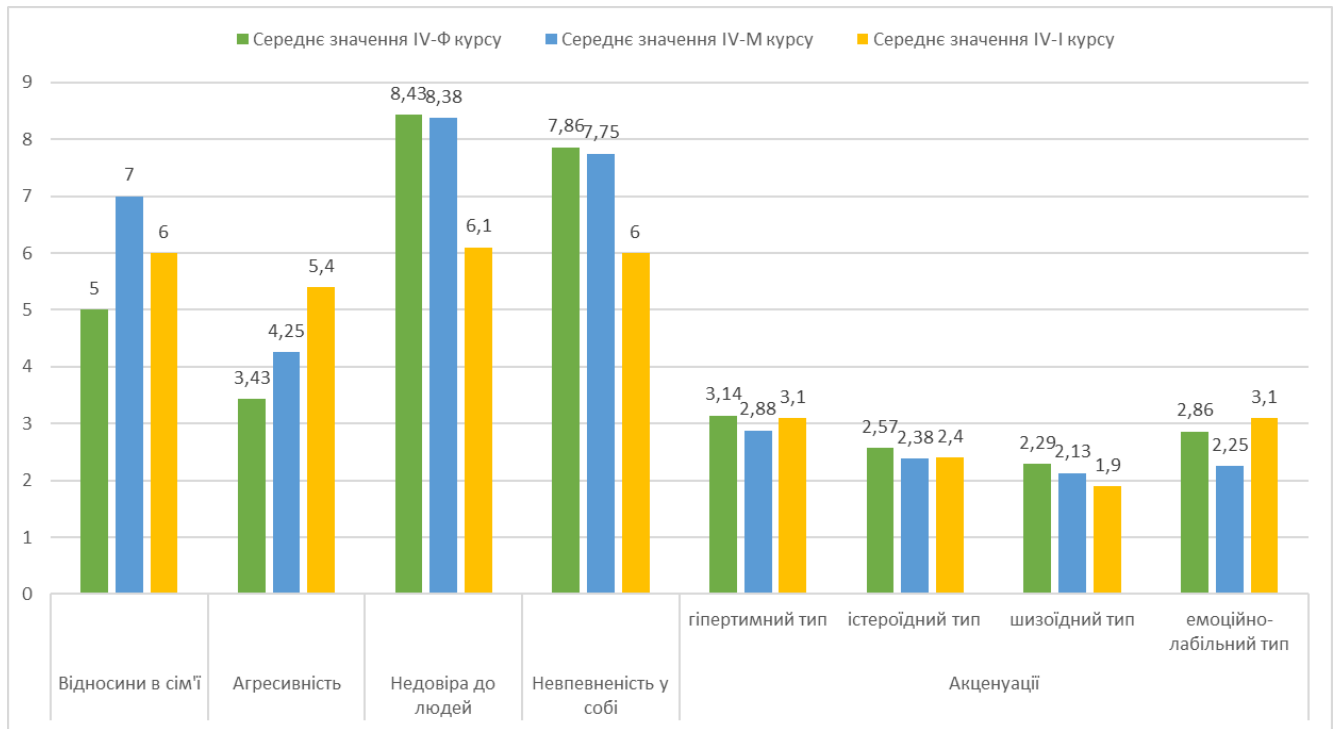

Рис. 1

Середнє значення IV-Ф курсу по шкалам, представлене у балах:

- Відносини в сім'ї – 5 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише у двох дівчат проявляється ця шкала як група ризику.
- Агресивність – 3,43 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише в однієї дівчинки проявляється ця шкала як група ризику.
- Недовіра до людей – 8,43 високий показник, означає що ця шкала є групою ризику в цьому класі. Лише в однієї дівчинки ця шкала не є групою ризику, у всіх інших є.
- Невпевненість у собі – 7,86 показник наближений до групи ризику . Лише в трьох дівчат та одного хлопця ця шкала є групою ризику.
- Акцентуації характеру:
  - ❖ Гіпертимний тип - 3,14 є групою ризику . У п'яти дітей виявлена ця шкала як група ризику.

- ❖ Істероїдний тип – 2,57 не є групою ризику. У чотирьох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
- ❖ Шизоїдний тип – 2,29 не є групою ризику. У двох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
- ❖ Емоційно-лабільний тип – 2,86 не є групою ризику. У п'яти дітей виявлена ця шкала як група ризику.

Середнє значення IV-M курсу по шкалам, представлене у балах:

- Відносини в сім'ї – 7 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише у двох дівчат та одного хлопця проявляється ця шкала як група ризику.
- Агресивність – 4,25 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише в однієї дівчинки проявляється ця шкала як група ризику.
- Недовіра до людей – 8,38 високий показник, означає що ця шкала є групою ризику в цьому класі. Лише в однієї дівчини та в одного хлопця ця шкала не є групою ризику, у всіх інших є.
- Невпевненість у собі – 7,75 показник наближений до групи ризику . Лише в двох дівчат та одного хлопця ця шкала не є групою ризику, у всіх інших є.
- Акцентуації характеру:
  - ❖ Гіпертимний тип – 2,88 не є групою ризику . У п'яти дітей виявлена ця шкала як група ризику.
  - ❖ Істероїдний тип – 2,38 не є групою ризику. У трьох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
  - ❖ Шизоїдний тип – 2,13 не є групою ризику. У трьох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
  - ❖ Емоційно-лабільний тип – 2,25 не є групою ризику. У двох дітей виявлена ця шкала як група ризику.

Середнє значення IV-I курсу по шкалам, представлене у балах:

- Відносини в сім'ї – 6 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише у трьох дівчат проявляється ця шкала як група ризику.
- Агресивність – 5,4 що означає низький показник прояву шкали(не є групою ризику). Лише трьох дівчат і в одного хлопця не проявляється ця шкала як група ризику, у всіх інших проявляється.
- Недовіра до людей – 6,1 низький показник, означає що ця шкала не є групою ризику в цьому класі. У п'ятьох дівчат проявляється ця шкала як група ризику, у всіх інших ні.
- Невпевненість у собі – 6, низький показник, означає що ця шкала не є групою ризику в цьому класі. Лише в двох дівчат та одного хлопця ця шкала є групою ризику, у всіх інших ні.
- Акцентуації характеру:
  - ❖ Гіпертимний тип – 3,1 є групою ризику . Лише в одній дитини ця шкала не є групою ризику.
  - ❖ Істероїдний тип – 2,4 не є групою ризику. У чотирьох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
  - ❖ Шизоїдний тип – 1,9 не є групою ризику. У чотирьох дітей виявлена ця шкала як група ризику.
  - ❖ Емоційно-лабільний тип – 3,1 є групою ризику. Лише у двох дітей ця шкала не є групою ризику.

Наступною і останньою методикою в опитуванні дітей була «**Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі**» в електронному варіанті. Таблиці з індивідуальними результатами дівчат-респондентів, хлопців-респондентів з кожного класу. знаходяться в *Додатку Д*.

Середнє значення IV-Ф, IV-М і IV-І курсів за шкалами Методики міжособистісних відносин Лірі .

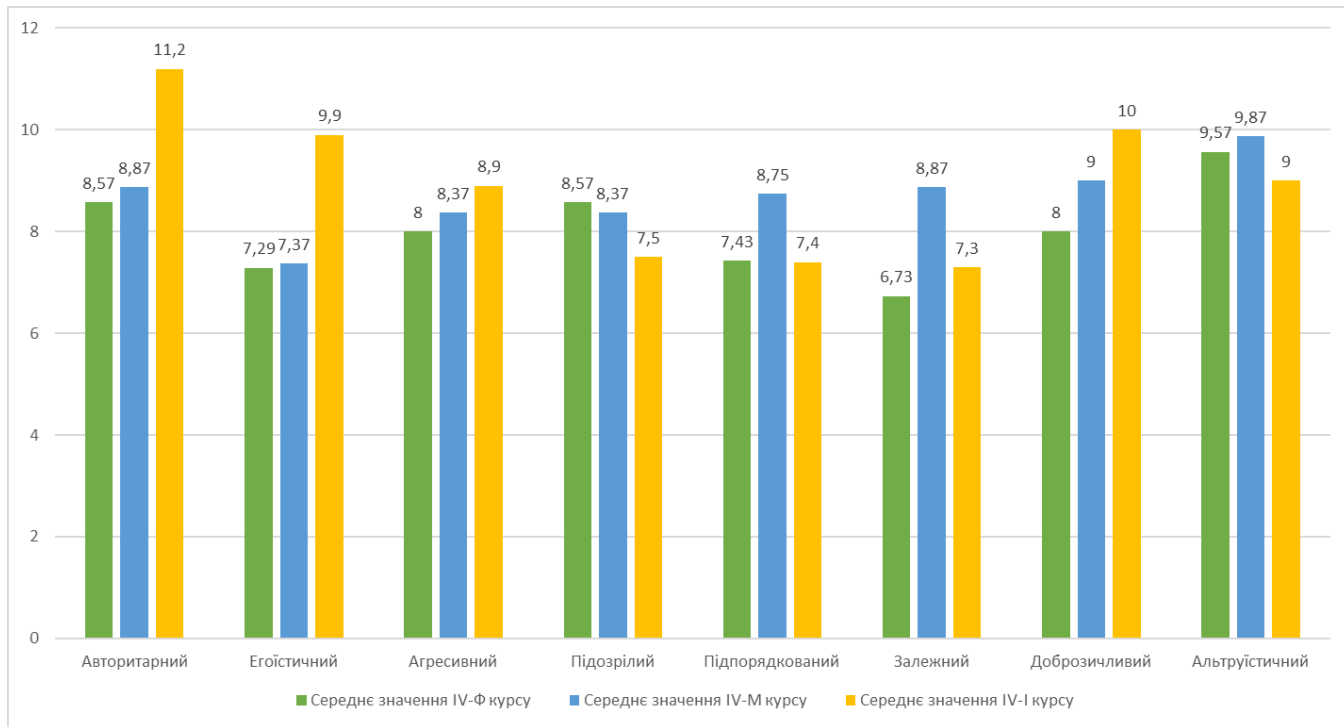

Рис. 2

Середнє значення по IV-Ф курсу , представлене у балах:

Авторитарний – 8,57 помірною адаптивною поведінкою. В однієї дитини просліджується висока: екстремальна поведінка, і ще двоє дітей мають високий показник, який означає екстремальну: до патології поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Егоїстичний – 7,29 помірною адаптивною поведінкою. Лише одна дитина отримала високий показник за цією шкалою (екстремальна: до патології поведінка). Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Агресивний – 8 помірною адаптивною поведінкою. Троє дітей мають високу: екстремальну поведінку, і одна дитина екстремальну: до патології поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Підозрілий – 8,57 помірною адаптивною поведінкою. Троє дітей мають високу: екстремальну поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Підпорядкований – 7,43 помірної адаптивної поведінки. Двоє дітей мають високу: екстремальну поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Залежний – 6,73 помірної адаптивної поведінки. Лише одна дитина має високу: екстремальну поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Доброзичливий – 8 помірної адаптивної поведінки. Троє дітей мають високу: екстремальну поведінку. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Альтруїстичний – 9,57 висока: екстремальна поведінка. Четверо дітей мають високу: екстремальну поведінку, і одна дитина екстремальну: до патології поведінки. Всі інші помірну та низьку адаптивну поведінку.

Середнє арифметичне по IV-М курсу, представлене у балах:

Авторитарний – 8,87 помірної адаптивної поведінки. Двоє мають високу: екстремальну поведінку, ще двоє мають високу: екстремальну поведінку, і четверо помірну адаптивну поведінку.

Егоїстичний – 7,37 помірної адаптивної поведінки. Троє мають високу: екстремальну поведінку, інші четверо мають помірну адаптивну поведінку і один низьку адаптивну поведінку .

Агресивний – 8,37 помірної адаптивної поведінки. Троє мають високу: екстремальну поведінку, інші п'ятеро помірну адаптивну поведінку.

Підозрілий – 8,37 помірної адаптивної поведінки. П'ятеро мають високу: екстремальну поведінку, двоє мають помірну адаптивну поведінку і один низьку адаптивну поведінку.

Підпорядкований – 8,75 помірної адаптивної поведінки. Один має високу: екстремальну поведінку, четверо - високу: екстремальну поведінку, останні двоє мають низьку адаптивну поведінку.

Залежний – 8,87 помірної адаптивної поведінки. П'ятеро мають високу: екстремальну поведінку, інші троє мають помірну адаптивну поведінку.

Доброзичливий – 9 висока: екстремальна поведінка. Одна дитина має екстремальну: до патології поведінку, троє - високу: екстремальну поведінку, ще троє помірну адаптивну поведінку і одна дитина низьку адаптивну поведінку.

Альтруїстичний – 9,87 висока: екстремальна поведінка. Шестеро дітей мають високу: екстремальну поведінку, інші двоє - помірну адаптивну поведінку.

Середнє значення по IV-I курсу, представлене у балах:

Авторитарний – 11,2 висока: екстремальна поведінка. Четверо дітей мають екстремальну: до патології поведінку, ще четверо високу: екстремальну поведінку і лише у двох - помірну адаптивну поведінку.

Егоїстичний – 9,9 висока: екстремальна поведінка. П'ятеро дітей мають високу: екстремальну поведінку, одна дитина екстремальну: до патології поведінку і інші четверо помірну адаптивну поведінку.

Агресивний – 8,9 помірну адаптивну поведінку. П'ятеро мають високу: екстремальну поведінку, інші п'ятеро помірну адаптивну поведінку.

Підозрілий – 7,5 помірну адаптивну поведінку. Четверо дітей мають високу: екстремальну поведінку, ще четверо мають помірну адаптивну поведінку, інші двоє низьку адаптивну поведінку.

Підпорядкований – 7,4 помірну адаптивну поведінку. Вісім дітей мають помірну адаптивну поведінку і двоє високу: екстремальну поведінку.

Залежний – 7,3 помірну адаптивну поведінку. Вісім дітей мають помірну адаптивну поведінку і двоє високу: екстремальну поведінку.

Доброзичливий – 10 висока: екстремальна поведінка. Шестеро мають високу: екстремальну поведінку, одна дитина екстремальну: до патології поведінку і інші троє помірну адаптивну поведінку.

Альтруїстичний – 9 висока: екстремальна поведінка. П'ятеро дітей мають високу: екстремальну поведінку, одна дитина екстремальну: до патології поведінку і інші четверо помірну адаптивну поведінку.

Висновки до розділу 2

В ході проведення емпіричного дослідження були використанні такі методики: Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська); Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук); Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська) та Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі. Метою дослідження було теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити наявність у підлітків депресії, схильності до суїцидальної поведінки, можливі групи ризику, та переважний тип відносин до людей у самооцінці та взаємооцінці.

У ньому взяли участь учні 11-х класів(IV-Ф-7 дітей ; IV-М-8 дітей; IV-I-10 дітей) загальноосвітньої школи ліцей «Лідер». Загальна їх кількість становить 25 осіб, з яких 16 дівчат та 9 хлопців, віком від 16 до 17 років.

Переглянувши результати підлітків за усіма методиками, можна зробити такі висновки що: підлітків з високою депресією не виявлено. У дев'яти дітей з 25 виявлено середній рівень депресії, у всіх інших низький рівень.

За рівнем схильності до суїцидальної поведінки: IV-Ф курсі хлопці мають низький рівень, тоді коли дівчата мають середній рівень. У IV-М та IV-I ідентична ситуації, як дівчата так і хлопці на обох курсах мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, проте показники у дівчат вищі ніж у хлопців. Якщо розглядати загально то IV-Ф курс – має низький рівень схильності до суїцидальної поведінки; в свою чергу курси IV-I та IV-М мають середній рівень схильності до суїцидальної поведінки, при якому потрібно звернути увагу на підлітків та провести відповідні заходи.

За групами ризику: у IV-Ф курсу групою ризику є шкали: недовіри до людей та невпевненість у собі, переважає гіпертимний тип акцентуації характеру. У IV-М курсу групою ризику також є шкали: недовіри до людей та невпевненість у собі, за акцентуаціями характеру, жоден тип не є групою ризику у цьому класі. У IV-I курсі не виявлено груп ризику, переважають тільки гіпертимний та емоційно-лабільний типи акцентуації характеру.

За методикою міжособистісних відносин: у IV-Ф курсу майже по всіх шкалах проявляється помірна адаптивна поведінка, лише шкала альтруїзму має високі показники. У IV-М курсу високі показники мають шкали доброзичливості та альтруїзму, всі інші шкали мають помірну адаптивну поведінку. У IV-І курсу за шкалами: авторитарний, егоїстичний, доброзичливий та альтруїстичний проявляється висока: екстремальна поведінка, всі інші шкали мають помірну адаптивну поведінку.

Отже, аналізуючи отримані результати по всіх методиках та поспостерігавши за спілкуванням учнів в класах, можна зробити такі висновки що деякі досліджені особливості міжособистісних відносин можуть мати вплив на схильність до суїцидальної поведінки. Наприклад надто високі показники за шкалами: Авторитарності, Егоїстичності, свідчить що своїм сильним типом особистості, деспотичним характером та бажанням панувати над іншими, такі особи можуть знецінювати старання , диморалити та займатися булінгом своїх однокласників, що може призвести в останніх до депресій та прямої схильності до суїцидальної поведінки. Підлітки котрі мають високі бали за шкалами: Залежний, Доброзичливий та Альтруїстичний, можуть відрізнятися високою тривожністю, невпевненістю в собі, залежністю від інших, залежністю від соціальної думки, свідомою конформністю, приносячи у жертву власні інтереси, такі особи найчастіше і стають жертвою булінгу, образ та конфліктів, в свою чергу в них більший рівень виникнення схильності до суїцидальної поведінки.

РОЗДІЛ 3

РЕКОМЕНДАЦІ З ПОКРАЩЕННЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ
У КЛАСІ ТА ЗАПОБІГАННЯ САМОГУБСТВОМ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ**3.1. Програма тренінгу із покращення міжособистісних стосунків у шкільному класі.**

Програма тренінгу:

Цільова аудиторія: підлітки віком 16/17 (10-11 клас)

Тривалість тренінгу: тренінг розрахований на 5 занять загальною тривалістю 3 год., кожне заняття тривалістю 45 хв, (2-є лекційного формату, 3-є практичного формату). Регулярність зустрічей – кожного дня або через день.

Мета тренінгу - покращити міжособистісні відносини у шкільному класі.

Завдання тренінгу:

1. Ознайомити школярів з міжособистісними відносинами та конфліктами які можуть в них виникати

2. За допомогою методик дослідити взаємостосунки в їхньому колективі та типи поведінки у конфлікті.

3.Завдяки проведенню вправ налагодити взаємини та сформувати дружню, комфортну атмосферу в колективі.

Структура програми тренінгу :

№ з/п	Назва заняття	Форма проведення	Тривалість
1	«Знайомство та міжособистісні стосунки»	Теоретичне заняття	30 хв.
2	«Особливості взаємостосунків у класі»	Практичне заняття	45 хв.
3	«Роль конфліктів у дружбі»	Теоретичне заняття	45 хв.
4	«Визначення типу поведінки у конфлікті»	Практичне заняття	45 хв.
5	«Налагодження взаємин»	Практичне заняття	50 хв.

❖ Тренінг проводитиметься за допомогою візуальних презентацій.

Заняття №1

«Знайомство та міжособистісні стосунки»

Мета: знайомство з дітьми та ознайомлення їх з темою міжособистісних відносин і дружби.

«Для початку давайте познайомимось, мене звати – Вікторія, я буду вашим тренером на протязі ще 4 зустрічей, для зручності кожен з вас по черзі назве своє ім'я, скільки маєте друзів в класі, та що на вашу думку означає - міжособистісні стосунки.»

Міжособистісні стосунки – це сукупність зв'язків створених людьми; почуття, судження та звернення один до одного. Це відносини між близькими людьми, подружжям, братом чи сестрою, між друзями, колегами, та з іншими людьми котрі нас оточують. Вони можуть бути офіційними або неофіційними, діловими та особистими, раціональними або емоційними, також включають в себе відносини між керівництвом та підлеглими.

Офіційні відносини виникають на посадовій основі, регулюються законом та правилами. Неофіційні відносини базуються на особистісних взаємодіях між людьми. Ділові виникають через спільну працю, тоді як особистісні можуть існувати незалежно від спільної праці. У раціональних міжособистісних відносинах головне – знання одне одного та об'єктивні оцінки, які надає оточення. Емоційні взаємини, навпаки, ґрунтуються на суб'єктивних оцінках та особистісному сприйнятті одне одного, і часто супроводжуються позитивними або негативними емоціями.

Формування міжособистісних відносин. Утворення взаємних зв'язків між людьми є ключовим аспектом соціальної взаємодії. У спілкуванні всі об'єднуються у різні групи, що створюються для спільних цілей або задоволення потреб. В кожній групі кожен учасник має свій статус, який визначає його права й обов'язки та впливає на його роль в колективі. Усі етапи нашого життя відбуваються у різних групах, починаючи з родини, школи, закінчуючи професійними командами. Ключовою умовою в цьому процесі є сприйняття, оцінка і розуміння індивідуальності інших людей. Формування

міжособистісних відносин у групі проходить через декілька етапів. Перший етап – ознайомлення, коли між людьми формується перше враження. Другий етап – дружніх стосунків, створення міжособистісних та ділових відносин, поява лідера групи, де всі згодні покласти на нього відповідальність за прийняття серйозних рішень. Третій етап – товариські відносини, коли виникає довіра, близькість і підтримка одне одного.

Стосунки з однолітками. У підлітковому віці емоційна прив'язаність у міжособистісних відносинах часто проявляється через дружбу, яка слугує навчальною ареною, для самовиявлення особистості та взаємного розуміння. Багато людей розглядають взаєморозуміння, взаємну підтримку, вірність і психологічну спорідненість як ключові аспекти таких стосунків. Дружба – це зв'язки між особами, що базуються на спільних переконаннях, інтересах та життєвих цілях. Це виявляється не лише у спільній діяльності та спілкуванні, що часто обумовленні зовнішніми обставинами, але й у духовному спілкуванні та взаємному зацікавленні в особистості один одного. Початковою формою може бути просте товаришування, що народжується з особистої симпатії.

На сьогодні найбільш цікавими взаємодіями для вас-підлітків є інформаційно-комунікативні заняття. Тобто це можуть бути довгі, порожні розмови з друзями на вулиці або з випадковими знайомими, постійне спілкування з однолітками через мобільні телефони або Інтернет, або тривале перебування перед екраном телевізора або комп'ютера, яке може тривати годинами. Також міжособистісне спілкування може відбуватись через ігрову діяльність, яка відповідає їхнім інтересам і залишається привабливою. Найпопулярнішими є комп'ютерні ігри, хоча деякі також зацікавлені різноманітними секціями.

«Щоб підсумувати все що ви почули, скажіть що таке міжособистісні відносини, дружба саме для вас?»

Заняття №2

«Особливості взаємостосунків у класі»

Мета: визначення особливостей взаємостосунків у шкільному класі завдяки проведенню методики.

«Для того щоб вивчити особливості взаємостосунків у малих групах, ми з вами пройдемо одну методику. Це «Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі.» Найчастіше при дослідженні міжособистісних стосунків виділяють два чинники : домінування-підпорядкування та дружелюбність-агресивність.»

Рис. 3.1

https://www.eztests.xyz/tests/social_leary/

Після проходження тесту, відбувається обговорювання результатів.

Заняття №3

«Роль конфліктів у дружбі»

Мета: розповісти підліткам який вагомий негативний внесок можуть призвести конфлікти у міжособистісних відносинах.

«Ми вже з вами знаємо що таке міжособистісні відносини та які особливості взаємостосунків у вашому класі. Через надмірну агресивність чи відчуття домінантності між вами можуть відбуватися конфлікти, тож давайте розберемо що таке міжособистісні конфлікти, як вони на нас впливають, та як можна запобігти або вирішити їх.»

Серед різноманітних конфліктів, що виникають, міжособистісні конфлікти відіграють ключову роль, охоплюючи практично всі сфери взаємодії. Навіть у міждержавних зіткненнях відбувається протистояння між лідерами чи керівниками країн. Отже, знання особливостей виникнення таких конфліктів і методів їх управління стає важливим елементом у житті кожної людини.

Міжособистісний конфлікт – це зіткнення осіб у процесі їх взаємодії, що проявляється у різних формах і між різними категоріями людей. В таких конфліктах обидві сторони намагаються захистити свої погляди, довести свою правоту, часто вдаючись до взаємних обвинувачень, нападів, образ та принижень. Така поведінка викликає в учасників конфлікту гострі негативні емоції, які продовжуються навіть після того, як конфлікт вирішено. Іноді ці емоції спонукають учасників до екстремальних дій, і навіть після вирішення конфлікту вони можуть відчувати довготривале негативне самопочуття.

Міжособистісні конфлікти мають свої особливості: По - перше, у таких конфліктах протистояння між людьми проходить безпосередньо тут і зараз, на основі зіткнення їх особистих мотивів. По - друге, міжособистісні конфлікти для суб'єктів конфліктної взаємодії є перевіркою здібностей, інтелекту, волі,

темпераментів, характерів та інших індивідуально-психологічних особливостей. По - третє, таким конфліктам характерна висока емоційність, вони охоплюють всі сторони відносин між конфліктуючими суб'єктами. По – четверте, міжособистісні конфлікти зачіпають інтереси не тільки конфліктуючих сторін, а й тих з ким вони безпосередньо пов'язані.

Для виникнення міжособистісного конфлікту необхідно наявність протиріч або протилежностей, які можуть бути як об'єктивними, так і штучно створеними. Серед учасників цього виду конфлікту до суб'єктів відносять тих, хто захищає свої особисті інтереси та прагне досягнути своїх цілей. Об'єктом міжособистісного конфлікту слугує те, на що претендують учасники конфлікту.

Міжособистісні конфлікти можуть мати конструктивний або деструктивний характер, залежно від їх наслідків та впливу на сторони. Зазвичай вони включають як позитивні так і негативні аспекти, і різниця в тому яка сторона переважає, тобто яка спроможна вплинути на хід конфлікту. Конструктивна сторона сприяє узгодженню взаємин і розв'язанню проблем шляхом зміни у поведінці сторін. У свою чергу, деструктивна сторона може призводити до використання недопустимих методів, психологічного тиску, дискредитацій, та приниження партнера в очах інших. Часто такі конфлікти виникають на робочому місці, де існує явище «мобінгу» - систематичного пригноблення та переслідування, що часто має скритий характер. Дослідження показують, що лише 3-4% претендентів на роботу стикаються з мобінгом під час співбесіди, але протягом кар'єри ця цифра зростає в декілька разів. Деструктивне вирішення конфлікту має три основні негативні наслідки. По-перше, навіть якщо ви виграєте, а ваш опонент програє, страждають обидві сторони. По-друге, майбутні відносини стають напруженими, і одна зі сторін може відчувати образу, що негативно впливає на її самопочуття. По-третє, невирішені потреби учасників конфлікту можуть негативно впливати на їх здоров'я.

В управлінні міжособистісними конфліктами розрізняють наступні етапи: прогнозування конфлікту, попередження конфлікту, регулювання конфлікту, вирішення конфлікту. Коротко розглянемо кожний із названих етапів.

Прогнозування включає аналіз індивідуально-психологічних особливостей та виявлення симптомів прихованого конфлікту.

Попередження конфлікту спрямоване на вчасне визначення причин наближаючого конфлікту та прийняття заходів щодо їх усунення. Це може включати педагогічні заходи, такі як бесіди, пояснення та підтримка культури міжособистісних відносин, а також адміністративні заходи, такі як зміни умови праці або переведення конфлікуючих на різні посади. Також одним із методів попередження конфлікту є відсторонення від ситуації конфлікту. Це передбачає уникнення вирішення проблеми, шляхом який не стосуються ваших інтересів і до якого ваша участь не є обов'язковою. Наприклад: якщо один з ваших друзів знаходиться в емоційно-напруженій ситуації, ви можливо замочете йому допомогти з найкращими намірами. Однак, якщо вас не просили про це, ваш спроба може лише загострити конфлікт і зробити вас об'єктом негативних емоцій з обох сторін.

Регулювання конфлікту полягає в узгодженні сторонами конфлікту його існування, нагадування їм про необхідність вести себе відповідно та використання різноманітних технік для врегулювання суперечностей.

У випадку, коли міжособистісний конфлікт заповнений негативними емоціями (наприклад: взаємна антипатія, образи, підозри, недовіра, враження ворожнечі), і сторони не здатні або не бажають спілкуватися, доцільно використовувати непрямі методи вирішення таких конфліктів. Ці методи включають у себе стратегії, які сприяють зменшенню напруги та покращенню взаємин між особами. До таких методів можна віднести: метод «виходу почуттів», метод «позитивного відношення до особистості», метод втручання «авторитетного третього», прийом «оголена агресія», прийом «примусове

слухання опонента», обмін позицій, розширення духовного горизонту опонентів.

Заняття №4

«Визначення типу поведінки у конфлікті»

Мета: завдяки проведенню методики дізнатися які типи поведінки у конфлікті мають підлітки.

«На минулій зустрічі ми з вами детальніше розглянули конфлікти в міжособистісних відносинах, сьогодні ж давайте дізнаємось яким типом поведінки у конфліктах володієте ви. Для цього я пропоную вам прийти «Опитувальник Томаса-Кілманна: типи поведінки у конфлікті» і при кінці разом обговорити результати.»

Посилання для проходження онлайн:

https://www.eztests.xyz/tests/social_thomas/

Заняття №5

«Налагодження взаємин»

Мета: розвиток у підлітків навичок ефективного спілкування; сприяння формуванню власного позитивного образу приємного співрозмовника.

«Тепер коли ми знаємо особливості ваших взаємостосунків у класі та який кожен з вас має тип поведінки у конфліктних ситуаціях хочу вам запропонувати виконати разом декілька легких вправ, кожна з яких націлена на свою конкретну мету.»

Вправа №1 «Комфортне спілкування»

Я пропоную кожному з вас скласти індивідуальний перелік того, що повинен робити та яким має бути співрозмовник, щоб на вашу думку із ним було приємно спілкуватися. Тобто кожен складає власний список, наприклад: «Мені приємно спілкуватися з людиною, коли...» . Після можете показати ці списки друзями, для налагодження ваших міжособистісних відносин, шляхом роз'яснення чого вам не вистачає або чого надмірно багато.

АБО Варіант для залучення усього класу: Пропонується підліткам дописати плакат із заголовком: «Добре спілкуватися, коли співрозмовник...».

На плакаті записуються лише ті пропозиції, котрі після обговорення приймаються усією групою. Після того як в у підлітків закінчяться ідеї, або місце на плакаті, слід обговорити написане.

Приклади запитань до залучених: «Які із зазначених на вашому плакати якостей і вмінь притаманні вам?» ; «Чи мають бути ці вміння та якості у вас?»; «Що для цього потрібно?» і тд.

Вправа №2 «Компліменти »

Для цієї вправи потрібно всім утворити коло. Діти кидатимуть один одному м'ячик, промовляючи під час цього компліменти.

Це допоможе сформувати вміння говорити один одному приємне, та сприяє формування адекватної самооцінки.

Вправа №3 « Скринька непорозумінь

Основна ідея це формування навички успішного розв'язання конфліктів. Потрібно для початку сформувати чотири групи (наприклад, вибором на осліп цукерок однакових кольорів). Один учасник із кожної команди витягає зі «скриньки непорозумінь» опис певних ситуацій. Кожна ситуація – це розвиток своєрідного конфлікту. І команди обговоривши повинні представити правильний вихід із ситуації, не спровокувавши конфлікт.

1 ситуація. Один учень каже іншому: «Я ніколи не сидітиму за одною партою з тобою, бо ти розлягаєшся як слон, мені через це дуже не зручно писати!» Інший відповідає.... (допишіть).

Прокоментуйте ситуацію.

2 ситуація. Іде урок, всі учні виконують завдання. І раптом учень починає стукати ручкою по парті. Вчитель робить зауваження: «Максим, будь-ласка перестань стукати по парті, і зосередься на виконанні завдання».

Максим відповідає: «Чому знову Я? В бачили що стукав саме я?».

Питання: «Яка реакція вчителя на слова Максима?» ; «Як би ви вчинили у цій ситуації?».

3 ситуація. Мама прийшла з роботи та звертається до доньки: «Скільки можна говорити? По прибирай весь цей безлад, неначе смерч по квартирі пронісся! Не дівчина а хайка якась! Ти їй кажеш, а все як об стінку горох!»

Питання: «Яка реакція дівчини?» ; «Як би ви вчинили на місці мами?».

4 ситуація. Вчитель перевіряє домашнє завдання. Дійшла черга і до Олега. Юрій Вікторович, перевіряючи учнівську роботу, каже: «Та що ж це таке? Цей нездара знову не зробив домашнє як слід, написав у зошиті так, що нічого не розбереш!»

Питання: «Яка реакція учня?» ; «Як би ви вчинили на місці вчителя?».

Підсумовуючи вправу , можна сказати : що серед звичок, які сприяють виникненню конфліктів між людьми, особливо поширеними є надмірна емоційність, агресивність, вимогливість, недбалість до потреб та інтересів інших, а також неуважність до їхніх переживань,

Деструктивний спосіб мислення котрий полягає у вирішенні власних потреб і конфліктів шляхом насильства та агресії, веде до самознищення, а не до самовдосконалення. Якщо вашою метою є досягнення миру і любові, то важливо свідомо контролювати негативні думки і вчинки.

Вправа №4 «Розв'язання проблеми»

Основана ідея вправи опрацювати конструктивні стратегії виходу з конфліктних ситуацій.

Потрібно клас поділити на три групи. Перша група- це «підлітки»; друга група-це «батьки»; третя-«вчителі».

Для початку, потрібно щоб учасники визначили причини, які породжують конфліктні ситуації (відповідно своїм групам-ролям). Далі їм потрібно згадати конфліктну ситуацію і програти її. Потім кожна група обирає одну проблему і пропонує шляхи її вирішення, використовуючи отриманні знання.

Обговорення після закінчення вправи:

«Як ви почувалися під час цієї вправи?» ; «Як почуваетесь після її завершення?» ; «Які висновки ви для себе зробили?».

Завершити тренінг можна фідбеком від учнів, у вигляді якісного методу.

Питання для визначення ефективності тренінгу:

1. Чи корисний був для вас цей тренінг?
2. Наскільки по 10-балній шкалі для вас був комфортний формат проведення тренінгу ?
3. Які висновки ви зробили для себе після проведення тренінгу?
4. Чи була у тренінгу інформація, яка на вашу думку була менш корисною? Та яка саме?
5. Чи помітили ви конкретні зміни у своїй поведінці або у своєму відношенні до друзів?
6. Чи зможете ви застосувати отримані знання та навички у своєму повсякденному житті?
7. Які аспекти тренінгу вас найбільше зацікавили та змогли привернути вашу увагу?
8. На вашу думку тренінг виправдав свої очікування?
9. Чи було щось у тренінгу, що ви б хотіли б побачити або додати?
10. Чи порекомендували б ви цей тренінг іншим класам чи знайомим? Чому?

3.2. Практичні рекомендації для класних керівників, соціальних педагогів щодо роботи з підлітками із запобігання суїцидальної поведінки.

На основі теоретичного та емпіричного аналізу, а також інтерпретації отриманих результатів, можна запропонувати низку рекомендацій щодо запобігання виникнення суїцидальної поведінки у підлітків.

За результатами емпіричного дослідження, профілактична робота повинна здійснюватися на декількох рівнях – індивідуальному, груповому, сімейному та в рамках освітніх закладів.

- ❖ Індивідуальний (груповий) рівень – безпосередня робота з підлітками, схильними до суїцидальної поведінки.
- ❖ Сімейному рівні – взаємодія з батьками/опікунами підлітків. Хоч

тема суїциду та підліткових депресій, набирає розголосу у наш час, але батькам «старої закалки» не досить зрозумілий масштаб цих проблем, вони частіше за все знецінюють почуття підлітка фразами: «Яка депресія в тебе може бути, ти ще ж така/-ий юна/-ий»; «Сходи прибори у себе в кімнаті, і депресії як не було» [1].

❖ Рівень освітніх закладів – можливість реалізації профілактичних програм у навчальних закладах. Присутня погана освітлюваність теми, частіше всього адміністрація шкіл не ризикує проводити діагностику підлітків на суїцидальну поведінку, адже хвилюються що вони можуть привернути зайву увагу до цієї теми, тим самим спровокувати дітей до самостійного вивчення теми і з можливими негативними наслідками.

Необхідно підкреслити, що головною складовою профілактики суїцидальної поведінки є суїцидальна превенція – система заходів, спрямованих на запобігання суїциду. Вона включає в себе вміння розпізнати загрозу вчинення суїцидальних дій на ранніх етапах сформованості суїцидальних намірів. Для цього необхідно мати знання про соціальні та психологічні аспекти суїцидальних намірів і вміти використовувати їх з метою підтримки суїцидента [6].

Превенція на початкових етапах, коли відсутні аутоагресивні прояви, включає в себе профілактичну та просвітницьку роботу, спрямовану на розірвання соціальних міфів і помилкових уявлень про самогубство, які можуть бути мотивацією для вчинення суїциду. Виявлення перших ознак аутоагресивних нахилів вказує на необхідність психологічного втручання. Такі ознаки можуть включати суїцидальні сигнали або комунікації – типові прояви суїцидальних намірів у міжособистісному спілкуванні, які свідчать про наявність аутоагресивних тенденцій і можливість вчинення суїцидальних дій. Такі комунікації можуть мати різні форми, характер, зміст, об'єкт та мету [73].

Під час втручання у суїцидальні ситуації та надання невідкладної суїцидологічної допомоги враховують різноманітні аспекти аутоагресивних проявів, які є ключовими для успішної профілактичної роботи. До цих аспектів

та особливостей відносяться:

1. *Право на смерть*. Суїцидент у першу чергу є особистістю, яка має здатність вирішити вчинити суїцид та робити кроки у цьому напрямку. Для нього суїцид стає не етичною проблемою, а наслідком нестерпного емоційного стресу.

2. *Внутрішня логіка суїцидальної поведінки*. Рішення про суїцид навіть у гострих передсуїцидальних періодах, коли характерні імпульсивні дії, завжди ґрунтується на внутрішній логіці суїцидального процесу, що має причинно-наслідковий характер. Ефективність суїцидальної інтервенції (*кризове втручання*) базується на розумінні цієї логіки, соціальним педагогом, практичним психологом і усвідомленні суїцидентом процесу, суїцидальної поведінки як негативного реагування в екстремальних умовах.

3. *Оцінка ризику самогубства*. Спочатку слід визначити серйозність суїцидальних намірів. Від миттєвих думок про суїцид до конкретного планування суїциду може пройти надзвичайно мало часу. Чим більш пророблений і підготовлений спосіб суїциду, тим вищий ризик смертельного фіналу.

4. *Оцінка психопатологічних розладів*. Важливо визначити наявність та ступінь вираження психічних, особливо афективних порушень, особистісних розладів, а також алкогольні чи наркотичні залежності.

5. *Емпатичний контакт*. Під час взаємодії важливий емпатичний контакт. Суїциденти особливо страждають від відчуття відчуження, тому вони потребують уважного вислуховування та співчуття. Важливо відкрито обговорювати їхні болі та фрустрації. Однак, вони можуть не приймати прямих порад (ситуативних вказівок) від психолога (соціального педагога), оскільки в кризових ситуаціях більш важлива підтримка, а не раціональні оцінки поведінки суїцидента.

Під час суїцидальної інтервенції соціальний педагог та практичний психолог повинні бути уважними до невербальної інформації, оскільки суїцидент може повторювати імпульсивні дії, що свідчить про збереження

актуальності суїцидального конфлікту. Навіть якщо основні симптоми самогубства часто приховані, вони все ж можуть і повинні бути розпізнані.

6. Відверта розмова про бажання. Цей аспект може бути ефективним способом втрутитися в кризову ситуацію. Коли людина має можливість вільно обговорювати свої суїцидальні думки та відчуття з кимось, хто проявляє розуміння та співчуття, це може принести полегшення. Такий відвертий діалог допомагає особі зрозуміти свої емоції, висловити їх і досягти катарсису, що сприяє зменшенню суїцидальних намірів. Важливо переконати людину, яка переживає відчай, що вона може відкрито розмовляти про свої почуття без страху перед осудом або нерозумінням інших. Це сприяє зміцненню підтримки та зменшенню відчуття самотності.

Відверте обговорення проблеми самогубства часто сприяє знаходженню конструктивного вирішення суїцидальної ситуації. У разі яскраво виражених емоцій та кризової ситуації корисною може бути інформація про те, як людина у минулому знаходила вихід із подібних проблем. Важливо допомогти підліткам точно визначити проблему та ідентифікувати чинники, які ускладнюють її. Ключовою є переконання, що навіть у складних моментах життя, коли здається що більше немає виходу, життя має свій сенс, а рішення про самогубство не є зворотнім.

7.Орієнтація на майбутнє. Допомагаючи підлітку досягнути та усвідомити перспективу у житті, важливо враховувати, що емоційні труднощі які можуть призвести до самогубства, рідко можуть бути повністю вирішені. Тому важливо уникати обіцянок про повну конфіденційність. Під час роботи слід акцентувати увагу на невербальній поведінці, почуттях та уявленнях, а також на раціональному аналізі проблеми. Це важливо, оскільки суїциденти можуть мати складнощі у взаємодії з реальністю та з формуванням конструктивної поведінки. Зосередження на майбутньому та віра у конструктивне вирішення конфлікту можуть допомогти підлітку подолати думки про самогубство. Важливо пам'ятати, що надія на майбутнє повинна базуватися на реальних можливостях і обставинах.

Ефективна профілактика суїцидальної поведінки визначається спільною роботою фахівців психологічної служби та вчителів. Вчителі відіграють ключову роль у вчасному виявленні дітей, які можуть бути схильні до суїцидальної поведінки, та у проведенні первинної профілактики. Вони можуть реагувати на ознаки проблемного стану учнів (такі як: напруженість, агресивність, апатія чи аутоагресивна поведінка), і спрямувати їхніх учнів до шкільного психолога, практичного психолога, соціального педагога, батьків чи адміністрації школи для отримання допомоги [4].

У випадку виявлення суїцидальної поведінки серед старших підлітків, вчителі можуть запропонувати їм бесіду, під час якої вони можуть вказати на їхній стан і порадити звернутися до практичного психолога, психотерапевта чи інших фахівців. Також можливе спільне звернення педагога та учня до відповідного спеціаліста, оскільки підліток може не почувати себе здатним самостійно звернутися за допомогою. Ця посередницька роль вчителя має позитивний вплив, оскільки це є проявом уваги та участі, що особливо важливо для підлітків у стресових ситуаціях або з аутоагресивною поведінкою. Крім того, підлітки часто мають обмежений досвід самоаналізу та можуть не мати ясного уявлення про те, що з ними відбувається і куди звернутися за допомогою. Бесіда може також сприяти усвідомленню їхніх страждань, виявленню можливостей психологічної підтримки та інших способів допомоги [7].

Одне з основних завдань практичного психолога – це запобігання суїцидальної поведінки, яке може бути реалізоване через наступні дії:

- Знімання психологічної напруги в психотравмуючій ситуації.
- Зменшення емоційної залежності.
- Виховання компенсаційних механізмів поведінки.
- Розвиток адекватного ставлення до життя та смерті.

При проведенні просвітницької роботи з вчителями та класними керівниками, важливо звернути увагу на наступні чинники, які можуть сприяти ризику суїцидальної поведінки серед неповнолітніх:

-високий рівень конфліктності у спілкуванні та прагнення до домінування;

-негативне сімейне середовище;

-генетичні фактори;

-неадекватна самооцінка;

-ізоляція підлітка у класі чи групі;

-досвід конфлікту або психотравмуючої ситуації;

-різка зміна у поведінці, неадекватність реакцій та імпульсивність;

-егоцентризм;

-прояви вербальної чи фізичної агресії;

-рання дорослість;

-проблеми з алкоголем, наркотиками та асоціальний спосіб життя.

Деякі з цих чинників можуть мати подвійне значення, що означає, що вони можуть вказувати не лише на суїцидальну загрозу, а й на інші особисті проблеми або кризові ситуації у житті молодого людини. Однак практикуючим психологам, вчителям та соціальним педагогам слід бути уважними і не забувати про можливість суїцидальних тенденцій у випадку виявлення цих ознак. Для уточнення можливої наявності суїцидальної загрози рекомендується використовувати спеціальні психодіагностичні інструменти, такі як анкети, опитувальники та тести.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі була представлена авторська тренінгова програма, яка має цільову аудиторію: підлітки віком 16-17 (10-11 клас). *Тривалість тренінгу:* тренінг розрахований на 5 занять загальною тривалістю 3 год. 45 хв., кожне заняття тривалістю 45 хв, (2-є лекційного формату, 3-є практичного формату). Регулярність зустрічей – кожного дня або через день. *Мета тренінгу* - покращити міжособистісні відносини у шкільному класі.

Завдання тренінгу: 1. Ознайомити школярів з міжособистісними відносинами та конфліктами які можуть в них виникати; 2. За допомогою

методик дослідити взаємостосунки в їхньому колективі та типи поведінки у конфлікті; 3.Завдяки проведенню вправ налагодити взаємини та сформуванати дружню, комфортну атмосферу в колективі.

Основним завданням первинної профілактики є поширення інформації про ознаки та фактори, які сприяють ризику суїцидальної поведінки серед підлітків. Це необхідно для співпраці з педагогічними працівниками та батьками, які можуть надати допомогу практичному психологу чи соціальному педагогу у виявленні підлітків з суїцидальним ризиком. Проведення профілактичної роботи з уникнення суїциду передбачає створення у навчальному закладі інформаційного куточка з методичною літературою, контактами довіри, а також інформацією про режим роботи кризових центрів та спеціалізованих відділень лікарень.

ВИСНОВКИ

1. Слід пам'ятати, що є суттєва різниця між термінами «суїцид» та «суїцидальна поведінка». Суїцид – це свідомі, навмисні дії, спрямовані на добровільне позбавлення себе життя. Суїцидальна поведінка – це ширше поняття, що крім самогубства, включає в себе суїцидальні спроби, замаху та інші можливі прояви. Самогубства серед дітей часто виявляються через прояви гніву, страху чи бажання покарати себе або інших. Також суїцидальну поведінку часто спостерігають у поєднанні з іншими проблемами, такими як прогули в школі, конфлікти з однолітками чи сім'єю. До появи суїцидальної поведінки можуть призводити тривожні або депресивні стани.

2. У підлітковому віці суїцидальна поведінка має дещо інших характер, ніж у дорослому віці. В цьому віці суїцидальна поведінка частіше за все має демонстративний характер шантажу. Більшість ексцесів були вчинені після сварки з однолітками або батьками. Серед поширених детермінант підліткових суїцидів є депресія, нудьга, втома, схильність до бунту, зловживання алкоголем, наркотиками, або незадоволення міжособистісними відносинами з батьками чи однолітками. Не менш вагомим чинником є вплив підліткової субкультури. У молодому віці суїцидальну поведінку нерідко пов'язують із інтимно-особистісними відносинами, мається на увазі нерозділене кохання.

Основними психологічними чинниками суїцидальної поведінки в підлітковому віці є емоційна нестійкість, самотність, зниження цінності життя, самооцінка, імпульсивність, безнадійність, безпорадність, стрес, сугестивність, наслідування. Вони обумовлені віковими особливостями і регулюють діяльність та поведінку дитини.

3. Підлітковий вік – це час формування характеру. Саме в цей період вплив оточення, рідних та друзів є дуже сильним.

Міжособистісні стосунки є сукупністю об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до певної групи. Такі стосунки складаються в реальних умовах життя та діяльності людей, у процесі їх взаємодії. На

розвиток цих стосунків істотно впливають різні об'єктивні фактори, які можуть як сприяти, так і ускладнювати їх формування.

4. Емпіричне дослідження було проведене з використанням таких методик:

1. Методика визначення схильності до суїцидальної поведінки (М. Горська);

2. Методика Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук);

3. Тест на виявлення підліткової депресії (В. Казанська);

4. Методика діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Метою дослідження було теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити наявність у підлітків депресії, схильності до суїцидальної поведінки, можливі групи ризику, та переважний тип відносин до людей у самооцінці та взаємооцінці. У ньому взяли участь учні 11-х класів(IV-Ф-7 дітей ; IV-М-8 дітей; IV-І-10 дітей) загальноосвітньої школи ліцей «Лідер». Загальна їх кількість становить 25 осіб, з яких 16 дівчат та 9 хлопців, віком від 16 до 17 років.

Аналізуючи отримані результати по всіх методиках та поспостерігавши за спілкуванням учнів в класах, можна зробити такі висновки що деякі досліджені особливості міжособистісних відносин можуть мати вплив на схильність до суїцидальної поведінки. Наприклад надто високі показники за шкалами: Авторитарності, Егоїстичності, свідчить що своїм сильним типом особистості, деспотичним характером та бажанням панувати над іншими, такі особи можуть знецінювати старання , диморалити та займатися булінгом своїх однокласників, що може призвести в останніх до депресій та прямої схильності до суїцидальної поведінки. Підлітки котрі мають високі бали за шкалами: Залежний, Доброзичливий та Альтруїстичний, можуть відрізнятися високою тривожністю, невпевненістю в собі, залежністю від інших, залежністю від соціальної думки, свідомою конформністю, приносячи у жертву власні інтереси, такі особи найчастіше і стають жертвою булінгу, образ

та конфліктів, в свою чергу в них більший рівень виникнення схильності до суїцидальної поведінки.

5. Тренінгова програма. Має цільову аудиторію: підлітки віком 16-17 (10-11 клас). *Тривалість тренінгу*: тренінг розрахований на 5 занять загальною тривалістю 3 год 45 хв., кожне заняття тривалістю 45 хв, (2-є лекційного формату, 3-є практичного формату). Регулярність зустрічей – кожного дня або через день. *Мета тренінгу* - покращити міжособистісні відносини у шкільному класі.

Завдання тренінгу: 1. Ознайомити школярів з міжособистісними відносинами та конфліктами які можуть в них виникати; 2. За допомогою методик дослідити взаємостосунки в їхньому колективі та типи поведінки у конфлікті; 3. Завдяки проведенню вправ налагодити взаємини та сформуванати дружню, комфортну атмосферу в колективі.

Основним завданням первинної профілактики є поширення інформації про ознаки та фактори, які сприяють ризику суїцидальної поведінки серед підлітків. Це необхідно для співпраці з педагогічними працівниками та батьками, які можуть надати допомогу практичному психологу чи соціальному педагогу у виявленні підлітків з суїцидальним ризиком. Проведення профілактичної роботи з уникнення суїциду передбачає створення у навчальному закладі інформаційного куточка з методичною літературою, контактами довіри, а також інформацією про режим роботи кризових центрів та спеціалізованих відділень лікарень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманчук Н. М., Пільгук Т. С. "Особливості взаємовідносин батьків та підлітків: Методичні рекомендації для студентів педагогічних закладів, соціальних педагогів, психологів". *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. URL: <https://naurok.com.ua/osoblivosti-vzaemovidnosin-batkiv-ta-pidlitkiv-78215.html>.
2. Баркова Д. Ю., Нудель В. О. Особливості прояву емоційної сфери особистості у формуванні міжособистісних стосунків у юнацькому віці: *вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. С. 32-29.
3. Богданович Л.М., Усик С.Л. «Шкідливі звички підлітків-проблема сучасності». Методичні рекомендації для класних керівників та вчителів основ здоров'я щодо формування навичок здорового способу життя підлітків та профілактики шкідливих звичок. Луцьк. 2013. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/upload/1/9/2/0/skidlivi-zvicki-pidlitkiv-problema-sucasnosti.pdf> (дата звернення: 23.04.2024)
4. Вашека Т.В. Перспективи дослідження психологічних аспектів проблеми суїцидальної поведінки. Збірн. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т.VI, Вип.6. 2004. 65-73.
5. Вашека Т. В. (2006). Практичні рекомендації для проведення психокорекційної роботи з підлітками за наявності суїцидальних ідеацій. *Практична психологія та соціальна робота*. № 7. 68-72.
6. Вашека Т.В. (2005). Програма профілактики суїцидальної поведінки в підлітковому віці. Збірн. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка 96 АПН України. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Т.VII, Вип.6. 57- 64.

7. Вашека Т. В. (2005). Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. № 4. 53-57.
8. Вашека Т. В. (2006). Рання діагностика та профілактика суїцидальної поведінки серед учнівської молоді. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ: НАУ. 2006. №6. 171-173.
9. Ващенко Р. В., Сулицький В. В. (2000). Структура психологічного втручання після суїцидальної спроби. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: 36. наук. пр. За заг. ред. С. І. Яковенка. К.: РВВ КІВС.
10. Веприцький, Р. С. (2017). Групи смерті: що це таке і як уберегти дитину: наук.-мет. рек. Веприцький Роман Сергійович, Гладкова Євгенія Олексіївна. Харків : ХНУВС. 14 с.
11. Вергель Т.Л., Сингаївська І. В. (2023). Свідомий батьківський контроль як запобіжник формування девіантної поведінки підлітків. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ: Університет "КРОК".
12. Войтко В. (2016). Характерні особливості суїциду та суїцидальної поведінки. Навчально-методичний посібник./- Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського». 421.
13. Григор'єва М. С. (2015). Прояви нестабільності емоцій у підлітковому віці. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. Вип. 128. 72-75.
14. Групи смерті в Інтернеті: як вберегти від них дітей. Інна БІРЮКОВА «Вечірній Київ»: URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/51909/> (дата звернення: 01.04.2024)
15. Димитрова Л.М., Кітхан Г.О. (2012). Причини та соціальні фактори суїцидальної поведінки підлітків. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. № 3 (15). 72-77.

- 16.Дмітрієва О. А. (2009). Психологічні аспекти адаптації учнів у процесі навчання. *Шкільному психологу*. № 12. 16-19.
- 17.Дуб О.В., Сингаївська І.В. (2021). Проблема підліткової наркоманії. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей III Міжнародної конференції* (Київ, 02 грудня 2021 р.). К.: Університет "КРОК".
- 18.Заброцький М.М. (2001). Основи вікової психології. Навчальний посібник./- Тернопіль: Навчальна книга. 112 с.
- 19.Зубченко О. В. (2008). Взаємозв'язок самооцінки підлітків із їх соціометричним статусом у групі однолітків. *Практична психологія та соціальна робота*. №5. 54-57.
- 20.Іваць А.Р., Романів О.П., Надь Б.Я. (2018). Соціально-психологічні чинники та фактори ризику суїцидів серед осіб молодого віку. Україна. *Здоров'я нації*. Вип. 3/1 (51). 28-29.
- 21.Іванова Н. О. (2017). Едіпальна залежність як чинник формування проявів мазохізму. Миколаїв. 87-89.
- 22.Конанко О. (1998). Соціально-емоційний розвиток особистості. К.: Освіта, 255 с.
- 23.Корчакова.Н.В. (2020). Розвиток просоціальності підлітків у контексті формування внутрішньої структури групи. *Психологія: реальність і перспективи*. 109-117.
- 24.Кошова І. В., Кресан О. Д. (2021). Психологія девіантної поведінки. Навчально-методичний посібник./- Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя. 226.
- 25.Кравчук О.В., Сингаївська І.В. (2023). Тренінгова програма зниження рівня страхів та тривоги у підлітків. *Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.) Київ: Університет «КРОК».

звернення: 23.04.2024)

26. Лосієвська О.Г. (2006). До питання про суїцидальні тенденції у поведінці підлітків. Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки: Збірн. наук. праць СНУ ім. В. Даля за матеріалами *Всеукраїнської науковопрактичної конференції* з проблем вищої освіти «Університет і регіон». Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 77-80.
27. Лушпай Л. І. (2013). Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. : Філологічна.*
28. Максимова Н.Ю., К.Л. Мілютіна К.Л., Піскун В.М. (2008). Патопсихологія підліткового віку. Главник. 192 с.
29. Максимова Н. Ю., Грись А. М., Манілов І.Ф (2015). Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія. за ред. Максимової. Н.Ю. К.: Педагогічна думка. 254 с
30. Майвійчук О. С. (2001). Роль психологічної діагностики в системі проектування соціального розвитку особистості учня. *Практична психологія та соціальна робота.* № 8. 5-8.
31. Мелесик С. В., Сингаївська І. В. (2023). Характерні прояви психосоматичних проблем у підлітковому віці. Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: тези доповідей *VI Всеукраїнських психологічних читань* (Умань, 21 квітня 2023 р.). Умань : Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. 156–159.
32. Надольський Є. І. (2000). Психологічні аспекти поведінки суїцидентів. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: К.: РВВ КІВС.
33. Орбан-Лембрик Л. Е. (2004). Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. К.: Либідь. 576 с.

34. Оржехівська В.М. (2000). Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. К.: Знання. 264 с.
35. Павленко С. В. (2018). Психологія суїциду. *Молодий вчений*. № 5(1). 21-26.
36. Павелків Р.В., Цигипало О.П. (2008) «Вікова та педагогічна психологія». Навч. Посіб. /- К.: Академвидав. 287с.
37. Пампура І.І., Іваненко С В. (2000). Життєва криза як одна з причин суїцидальних намірів. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика. К.: РВВ КІВС.
38. Пінська. О. Л. (2017). Міжособистісні стосунки як психологічний чинник педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу у вищій школі. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки, 2(14),95-100.
39. Погорілко О. В. (2017). Аутоагресивна поведінка підлітків : монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ». 141 с.
40. Подмазін С. (2002). Діти із суїцидальними тенденціями. Корекційна робота психолога. Упоряд. О. Главник. Київ : Шкільний світ. 24-30.
41. Поліщук Ю.І. (1994). Про спірне розуміння самогубства як психологічного явища. *Питання психології*. № 1. 128-130.
42. Помро К. (2005). Суїцидальна поведінка в юнацькому віці. *Соціальна та клінічна психіатрія*. № 3.63-68.
43. Психологія. Підручник. (1999). За ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: «Либідь».
44. Ралітна Ю.О., Сингаївська І.В. (2021). Негативні психічні стани особистості в кризових життєвих ситуаціях. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей III Міжнародної конференції (Київ, 02 грудня 2021 р.). К.: Університет "КРОК". 304-308.
45. Резнікова О. В., Кушнар'єв С. В. (2000). Суїцидальні прояви особистості – хвороба цивілізації. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика: К.: РВВ КІВС.

- 46.Рибалка В. В. (2007). Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді : Методичні рекомендації. Київ : ІПППО АПН України, КФ ВМУРоЛ —Україна, ПП Щербатих О. В. 68 с.
- 47.Романів О.П., Хаустова О.О. (2013). Суїцид: сучасні підходи до профілактики. *Ліки України*. № 1. 89-94.
- 48.Руденко,Л. А. (2014).Міжособистісні стосунки як чинник соціального становлення особистості. *Наукові записки УКУ. Ч. 4 : Педагогіка. Психологія*, 1. 198-207.
- 49.Савчин. М. В., Василенко. Л. П. (2005).Вікова психологія. Київ: Академвидав.
- 50.Саржевський С. Н. (2020). Суїцидологія: навчальний посібник для лікарів інтернів з спеціалізації «Психіатрія»./- Запоріжжя. 87с.
- 51.Сингаївська І.В., Федорець С. Б. (2022). Підлітковий вік як один із критичних періодів психосексуального розвитку людини. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Київ. № 4 (68). 107–114.
- 52.Сингаївська І. В., Іванова О. В. (2023). Коучинговий підхід як інструмент для встановлення довірливих стосунків між батьками і підлітками. *Вчені записки Університету «КРОК»*. Київ. № 2 (70). 166-172.
- 53.Скаковська Л. А. (1999). Практичному психологу про суїцид. *Психолог*. № 23. 61–63.
- 54.Смиковський А. Л., Сингаївська І. В. (2023). Особливості рекреаційних практик та психологічна зрілість старших школярів. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей V Міжнародної конференції (Київ, 7 грудня 2023 р.). Київ: Університет "КРОК".
- 55.Сорока І., Сингаївська І. (2022). Управління міжособистісними конфліктами у студентському середовищі: результати впровадження навчального курсу. *Psychological journal*. Т. 8. Вип. 1 (57). 18-31.
- 56.Тисячна Ю. О. (2012). Соціально-психологічна характеристика суїцидальної поведінки серед дітей та підлітків. *Збірник наукових праць*

Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". №5. 200-204.

- 57.Тімченка О.В. (2007). Психологія суїцидальної поведінки -посібник. За заг. ред. Харків. 129.
- 58.Трусова С. М. (2000). Соціально-психологічні передумови та профілактика суїцидальної поведінки підлітків і юнацтва. К.: Академвидав. 200.
- 59.Федоренко Р.П. (2022). Психологія суїциду. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 492. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/21449/1/suitsyd.pdf> (дата звернення: 23.04.2024)
- 60.Федоренко Р.П. (2011). Психологія суїциду: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. III-IV рівнів акредитації. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 260.
- 61.Федосєєва І. В. (2016). Вікові особливості суїцидальної поведінки підлітків. *Молодий вчений*. № 9.161–165.
- 62.Філоненко М.М. (2008). Психологія спілкування. К. : Центр учбової літератури. 224 с.
- 63.Хайкін В.Л. (2008). Реабілітація підлітків з суїцидальною поведінкою. Порівняльно-вікові дослідження в суїцидології. 52-68.
- 64.Хохліна І.В., Сингаївська І.В. (2020). Психологічні особливості самооцінки дітей підліткового віку. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей II Міжнародної конференції (Київ, 20 листопада 2020 р.). К.: Університет "КРОК". Київ. 90-92.
- 65.Христюк О. С. (2000). Групова психотерапія депресивної особистості з суїцидальними тенденціями. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика:- К.: РВВ КІВС.
- 66.Цимбалюк І. (2003). Самогубство як проблема. Психолог. Груд. (№ 46). 12- 14.

67. Чудакова О. (2003). Феномен суїциду. *Соціальна психологія*. № 2. 134-141.
68. Шавровська Н., Гончаренко О., Мельникова І. (2002). «Суїцид як соціально-психологічний феномен». 46-57.
69. Шатірішвілі Д., Сингаївська І. В. (2023). Психологічні особливості комунікативних проблем у родинах українських переселенців в умовах війни. Держава, регіони, підприємництво: інформаційні, суспільно-правові, соціально-економічні аспекти розвитку: тези доповідей *V Міжнародної конференції* (Київ, 7 грудня 2023 р.) Київ: Університет «КРОК».
70. Шебанова С. Г. (2002). Мотивація суїцидальної поведінки неповнолітніх як об'єкт комплексного аналізу. Актуальні проблеми суїцидології : зб. наук. праць. Ч. 2. 60-66.
71. Aetkin M. (2016). Self-harm and suicidality in children referred for gender dysphoria. M. Aitken et al. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. No. 55. P. 513-520
72. Pyliagina G. (2017). Differential diagnostic of self-destructive behaviour via structural-dynamic model. 25th European congress of psychiatry. *European Psychiatry* 41S. S365–S404, URL: <http://dx.doi.org/10.1016/j.eurpsy.2017.02.489> (дата звернення: 03.04.2024)
73. Thomas Joiner (2007). «Why People Die by Suicide». Publishing house: Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 288 p.
74. Wubbels, T., Den Brok, P., van Tartwijk, J., & Levy, J. (2012). *Interpersonal relationships in education: an overview of contemporary research*. Rotterdam.

Аналіз літератури.

Всього джерел : 77

За останні п'ять років : 16

[3;13;20;26;27;28;34;48;55;56;57;59;60;64;69;74]

Джерела українських авторів: 36 [1;2;4;5;7;9;11;12;13;15;17;19;20;22;23;26;27;28;29;33;41;42;46;47;50;53;54;55;56;58;60;61;63;64;68;73;]

Джерела зарубіжних авторів: 4 [76,77,78,79]

ДОДАТКИ

Додаток А

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ (М. Горська)

Інструкція: Зараз вам зачитають твердження, навпроти кожного з них ставте оцінку за таким принципом:

якщо твердження вам підходить - то 2,

якщо не зовсім підходить - 1,

якщо зовсім не підходить — 0.

1. Я часто невпевнений у своїх силах.
2. Нерідко мені здається безвихідним становище, з якого можна було б знайти вихід.
3. Я часто залишаю за собою останнє слово.
4. Мені важко змінювати свої звички.
5. Я часто червонію через дрібниці.
6. Неприємності мене часто засмучують, і я впадаю у розпач.
7. Нерідко в розмові я перериваю співрозмовника.
8. Мені важко переключитися з однієї справи на іншу.
9. Я часто прокидаюся вночі.
10. При великих неприємностях я беру провину на себе
11. Мене легко роздратувати.
12. Я дуже обережний у зміні свого життя
13. Я легко впадаю у розпач.
14. Нешастя і невдачі нічого мене не вчать.
15. Мені доводиться часто робити зауваження іншим.
16. У суперечці мене важко переконати.
17. Я переймаюся навіть через уявні неприємності.
18. Я часто відмовляюся від боротьби тому, що вважаю її марною.
19. Я хочу бути авторитетом для оточення.
20. Нерідко не полишають думки, яких слід було б позбутися.
21. Мене лякають труднощі, з якими зіткнуся в житті.
22. Нерідко почуваюся беззахисним.
23. У будь-якій справі я не задовольняюся малим, а хочу досягти максимального успіху.
24. Я легко зближуюся з людьми.
25. Я часто звертаю увагу на свої недоліки.
26. Інколи у мене буває пригнічений настрій.
27. Мені важко стримувати себе, коли я гніваюсь.
28. Я дуже хвилююсь, якщо в моєму житті несподівано щось змінюється.
29. Мене легко переконати.
30. Я відчуваю розгубленість, коли у мене виникають труднощі.
31. Мені більше подобається керувати, а не підкорятися.
32. Нерідко я виявляю упертість.
33. Мене хвилює стан мого здоров'я.

34. У скрутні хвилини я іноді поводжуся, як дитина.
35. У мене різка жестикуляція.
36. Я неохоче йду на ризик.
37. Я важко витримую очікування чогось.
38. Я думаю, що ніколи не зможу виправити своїх недоліків.
39. Я - мстивий.
40. Мене засмучують навіть незначні порушення моїх планів.

МЕТОДИКА ПЕРВИННОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА ВИЯВЛЕННЯ ДІТЕЙ «ГРУПИ РИЗИКУ» (М. Рожков, М. Ковальчук)

Інструкція: «Вам пропонуються питання, які стосуються різних сторін Вашого життя та особливостей Вашої поведінки. Якщо Ви щиро відповісте на кожне питання, у Вас буде можливість краще дізнатися про самого себе.

Тут немає правильних чи неправильних відповідей. Відповідайте на кожне питання наступним чином: якщо згодні, відповідайте «так», якщо не згодні – «ні». Працюйте швидко, довго не роздумуйте.

1. Чи вважаєш ти, що людям можна довіряти?
2. Чи вважаєш ти, що єдиний спосіб досягти чогось в житті – це турбуватися насамперед про себе?
3. Чи легко ти заводиш друзів?
4. Чи важко тобі говорити людям «ні»?
5. Чи часто хтось із батьків несправедливо критикує тебе?
6. Буває так, що твої батьки неприязно ставляться до твоїх друзів, з якими ти зустрічаєшся?
7. Чи часто ти нервуєшся?
8. Чи бувають у тебе зміни настрою без причини?
9. Зазвичай ти є центром уваги в компанії однолітків?
10. Чи можеш ти бути привітним навіть з тими, кого явно не любиш?
11. Чи правда те, що ти не любиш, коли тебе критикують?
12. Чи можеш ти бути відвертим з близькими друзями?
13. Чи буває, що іноді ти дратуєшся настільки, що починаєш кидатися предметами?
14. Чи здатний ти на грубі жарти?
15. Чи часто у тебе виникає відчуття, що тебе не розуміють?
16. Буває у тебе відчуття, що за твоєю спиною люди говорять про тебе погане?
17. Чи багато в тебе близьких друзів?
18. Чи соромишся ти звертатися до людей за допомогою?
19. Тобі подобається порушувати встановлені правила?
20. Чи буває у тебе іноді бажання завдати шкоду іншим людям?
21. Чи дратують тебе батьки?
22. Чи завжди ти вдома забезпечений всім життєво необхідним (місце для сну, їжа, одяг)?
23. Ти завжди впевнений у собі?
24. Зазвичай ти здригаєшся від незвичного звуку?
25. Чи здається тобі, що твої батьки тебе не розуміють?
26. Свої невдачі ти переживаєш сам?
27. Чи буває так, що коли ти залишаєшся один, твій настрій покращується?
28. Чи здається тобі, що у твоїх друзів щасливіша сім'я, ніж у тебе?

29. Чи відчуваєш ти себе нещасним через брак грошей в сім'ї?
30. Чи буває так, що ти злишся на всіх?
31. Чи часто ти відчуваєш себе беззахисним?
32. Чи легко ти освоюєшся в новому колективі?
33. Чи важко тобі відповідати в школі перед всім класом?
34. Чи є у тебе знайомі, яких ти взагалі не можеш переносити?
35. Чи можеш ти вдарити людину?
36. Ти іноді погрожуєш людям?
37. Чи часто твої батьки наказували тебе?
38. Коли-небудь у тебе з'являлося сильне бажання втекти з дому?
39. Чи думаєш ти, що твої батьки часто поводяться з тобою як з дитиною?
40. Чи часто ти відчуваєш себе нещасним?
41. Ти легко можеш розсердитись?
42. Ризикнув би ти схопити за вуздечку коня, що біжить?
43. Чи вважаєш ти, що є багато дурнувятих моральних норм поведінки?
44. Чи страждаєш ти від нерішучості та сором'язливості?
45. Чи відчував ти, що тебе недостатньо люблять в сім'ї?
46. Чи вважаєш ти, що твої батьки живуть своїм окремим життям?
47. Чи часто ти втрачаєш впевненість у собі через зовнішній вигляд?
48. У тебе часто буває веселий та безтурботний настрій?
49. Ти рухлива людина?
50. Чи люблять тебе твої знайомі, друзі?
51. Чи буває так, що твої батьки тебе не розуміють і здаються тобі чужими?
52. При невдачах буває так, що у тебе з'являється бажання втекти кудись подалі та не повертатися?
53. Чи бувало, що хтось із батьків викликав у тебе почуття страху?
54. Твої батьки критикують твій зовнішній вигляд?
55. Чи заздриш ти іноді щастю інших?
56. Чи часто ти відчуваєш себе самотнім, навіть перебуваючи серед інших людей?
57. Чи є люди, яких ти ненавидиш по-справжньому?
58. Часто ти б'єшся?
59. Чи легко ти просиш про допомогу іншу людину?
60. Чи легко тобі всидіти на місці?
61. Ти охоче відповідаєш біля дошки у школі?
62. Буває так, що ти настільки пригнічений, що довго не можеш заснути?
63. Чи часто виявляв, що твій приятель тобі набрехав?
64. Чи часто ти сваришся, лаєшся?
65. Міг би ти без тренування керувати парусним човном?
66. Чи часто у вашій сім'ї бувають сварки?
67. Чи вважаєш ти одного зі своїх батьків дуже нервовим?
68. Чи часто ти відчуваєш себе нікчемним?
69. Чи хвилює тебе відчуття, що люди можуть відгадати твої думки?
70. Ти завжди робиш все по-своєму?

71. Чи бувають твої батьки занадто суворими до тебе?
72. Чи соромишся ти в товаристві малознайомих людей?
73. Чи часто тобі здається, що ти чимось гірший за інших?
74. Чи легко тобі вдається підняти настрій друзям?

ТЕСТ НА ВИЯВЛЕННЯ ПІДЛІТКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ (В. Казанська)

Інструкція: Дай, будь ласка, відповіді на питання за таким принципом:

Ніколи – закреслюєш 1

Іноді – 2

Досить часто – 3

Постійно – 4

1. Мені здається, що весь світ проти мене 1 2 3 4
2. У мене немає нічого хорошого 1 2 3 4
3. У мене нічого не виходить 1 2 3 4
4. Мене ніхто не розуміє 1 2 3 4
5. Люди розчарувалися в мені 1 2 3 4
6. Часто думаю, що не зможу так жити 1 2 3 4
7. Мені хочеться бути кращим (-ою) 1 2 3 4
8. Я відчуваю слабкість 1 2 3 4
9. Моє життя йде не так, як мені хочеться 1 2 3 4
10. Я так розчарований (-на) в собі 1 2 3 4
11. Мене більше нічого не радує 1 2 3 4
12. Я це більше не винесу 1 2 3 4
13. Я не можу взятися за справу 1 2 3 4
14. Я не розумію, що відбувається 1 2 3 4
15. Я хочу опинитися в іншому місці 1 2 3 4
16. Я ні з чим не справляюся 1 2 3 4
17. Я себе ненавиджу 1 2 3 4
18. Я нікчемний (-на) 1 2 3 4
19. Я хочу провалитися крізь землю 1 2 3 4
20. Я нікого не хочу бачити 1 2 3 4
21. Я не справляюся зі своїми справами 1 2 3 4
22. У школі не цікаво 1 2 3 4
23. З мене нічого не вийде 1 2 3 4
24. Я невдаха 1 2 3 4
25. Я втратив (-ла) всіх друзів 1 2 3 4
26. Мене ніхто не розуміє 1 2 3 4
27. Зі мною ніхто не хоче дружити 1 2 3 4
28. Я не вмію знайомитися 1 2 3 4
29. Мені ніхто не допомагає 1 2 3 4
30. Мені не цікаво думати про майбутнє 1 2 3 4
31. У мене нічого доброго не буде 1 2 3 4

Методика діагностики міжособистісних відносин. ЛПІ

За електронним посиланням : https://www.eztests.xyz/tests/social_leary/

Індивідуальні показники підлітків з IV-Ф курсу за методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки (М.Горська)

Респонденти/Шкали	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність	Загальний показник
1.Харь Анастасія	6	7	6	16	35
2.Карпенко Валерія	16	12	5	13	46
3.Нікуліна Кіра	10	13	6	11	40
4.Волошина Еліна	12	10	13	14	49
5.Санжарівський Дмитро	7	4	7	11	29
6.Прокоф'єв Дмитро	4	4	14	12	34
7.Калінчик Саша	12	4	10	12	38

Індивідуальні показники підлітків з IV-М курсу за методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки (М.Горська)

Респонденти/Шкали	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність	Загальний показник
1.Кішинська Катерина	9	7	15	14	45
2.Осипенко Дарія	14	7	9	11	41
3.Кутова Поліна	11	16	6	10	43
4.Крившенко Віка	16	11	10	12	49
5.Киченко Домініка	12	9	3	10	34
6.Мезецький Максим	10	11	10	12	43
7. Азаров Саша	8	11	17	15	51
8.Давидчук Артем	2	3	14	11	30

Індивідуальні показники підлітків з IV-І курсу за методикою визначення схильності до суїцидальної поведінки (М.Горська)

Респонденти/Шкали	Тривожність	Фрустрація	Агресія	Ригідність	Загальний показник
1.Лабанова Софія	10	7	9	14	40
2.Забажан Поліна	11	11	14	12	48
3.Недопас Оксана	6	6	11	8	31
4.Жежер Валерія	12	9	16	15	52
5.Ситнік Лілія	7	5	19	13	44
6.Хлівна Аліна	5	9	11	10	35
7.Якубович Дарина	9	5	13	14	41
8.Старіков Артем	9	6	15	12	42

9.Болілий Руслан	9	7	12	13	41
10.Манін Андрій	7	9	10	12	38

Індивідуальні показники підлітків за тестом «Тест на виявлення підліткової депресії» (В. Казанська).

Респонденти з IV-Ф курсу	Результати
1.Харь Анастасія	37 – низький рівень
2.Карпенко Валерія	69 – середній рівень
б3.Нікуліна Кіра	71 – середній рівень
4.Волошина Еліна	60 – середній рівень
5.Санжарівський Дмитро	53 – низький рівень
6.Прокоф'єв Дмитро	55 – низький рівень
7.Калінчик Саша	55 – низький рівень
Респонденти з IV-М курсу	Результати
1.Кішинська Катерина	36 – низький рівень
2.Осипенко Дарія	46 – низький рівень
3.Кутова Поліна	68 – середній рівень
4.Крившенко Віка	76 – середній рівень
5.Киченко Домініка	52 – низький рівень
6.Мезецький Максим	67 – середній рівень
7. Азаров Саша	54 – низький рівень
8.Давидчук Артем	44 – низький рівень
Респонденти з IV-І курсу	Результати
1.Лабанова Софія	41 – низький рівень
2.Забажан Поліна	66 – середній рівень
3.Недопас Оксана	47 – низький рівень
4.Жежер Валерія	40 – низький рівень
5.Ситнік Лілія	64 – середній рівень
6.Хлівна Аліна	38 – низький рівень
7.Якубович Дарина	43 – низький рівень
8.Старіков Артем	40 – низький рівень
9.Болілий Руслан	67 – середній рівень
10.Манін Андрій	50 – низький рівень

Індивідуальні показники підлітків з IV-Ф курсу за методикою «Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук).

Респондент	Відносини в сім'ї	Агресивність	Недовіра до людей	Невпевненість у собі	Акцентації			
					гіпертимний тип	істероїдний тип	шизоїдний тип	емоційно-лабільний тип
1.Харь Анастасія	0	1	7	6	3	2	2	3
2.Карпенко Валерія	5	2	9	12	3	3	2	4
3.Нікуліна Кіра	9	4	8	10	2	1	3	3
4.Волошина Еліна	12	6	5	9	3	3	2	2
5.Санжарівський Дмитро	4	2	12	4	4	3	2	3
6.Прокоф'єв Дмитро	4	5	7	5	4	4	2	2
7.Калінчик Саша	1	4	11	9	3	2	3	3

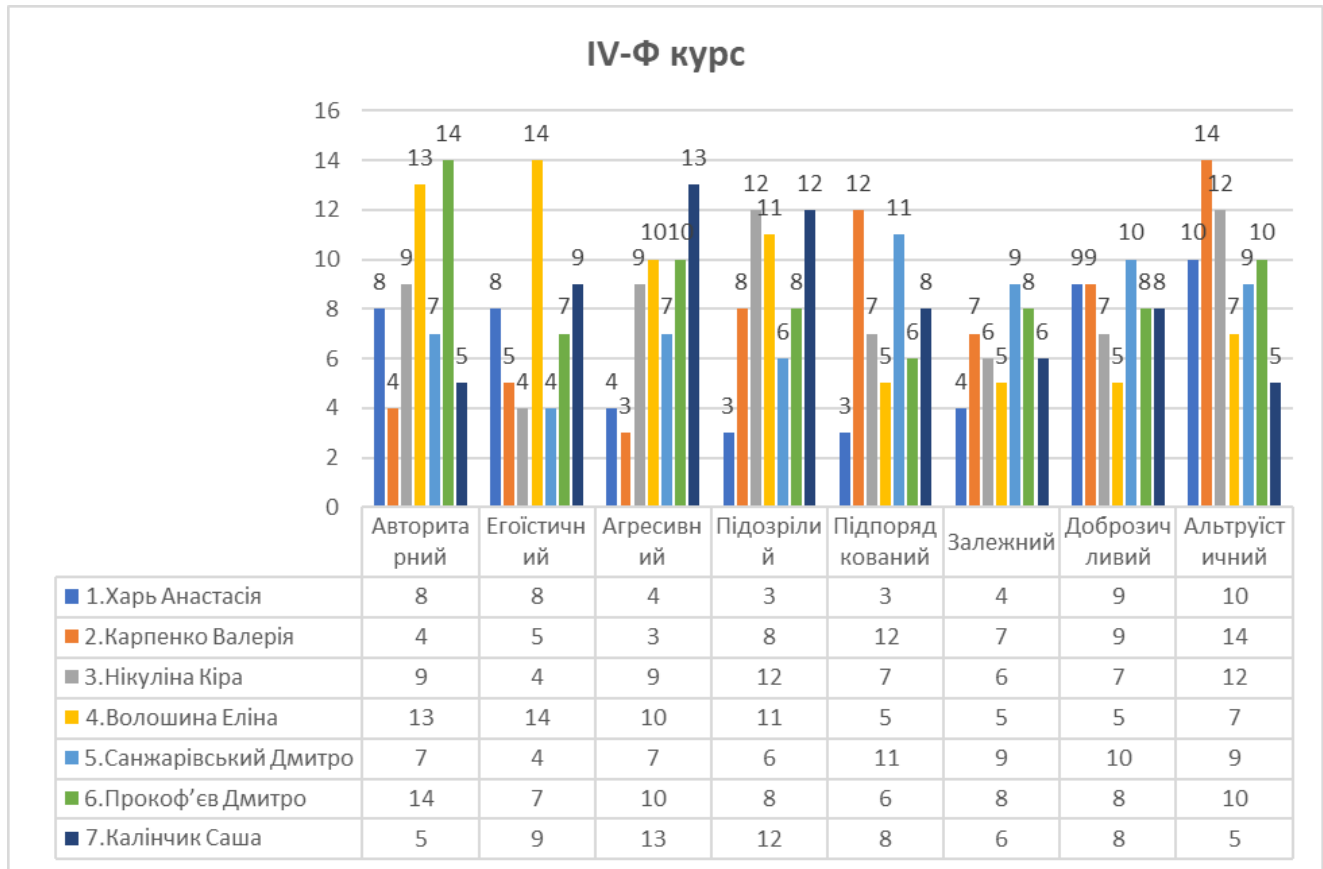
Індивідуальні показники підлітків з IV-М курсу за методикою «Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук).

Респондент	Відносини в сім'ї	Агресивність	Недовіра до людей	Невпевненість у собі	Акцентації			
					гіпертимний тип	істероїдний тип	шизоїдний тип	емоційно-лабільний тип
1.Кішинська Катерина	10	7	5	6	3	2	1	2
2.Осипенко Дарія	4	1	8	6	3	2	1	2
3.Кутова Поліна	13	4	9	10	3	3	3	1
4.Крившенко Віка	4	5	10	12	2	2	1	4
5.Киченко Домініка	4	1	8	8	2	1	2	2
6.Мезецький Максим	15	4	11	9	4	2	4	4
7. Азаров Саша	5	6	10	8	2	3	3	1
8.Давидчук Артем	1	6	6	3	4	4	2	2

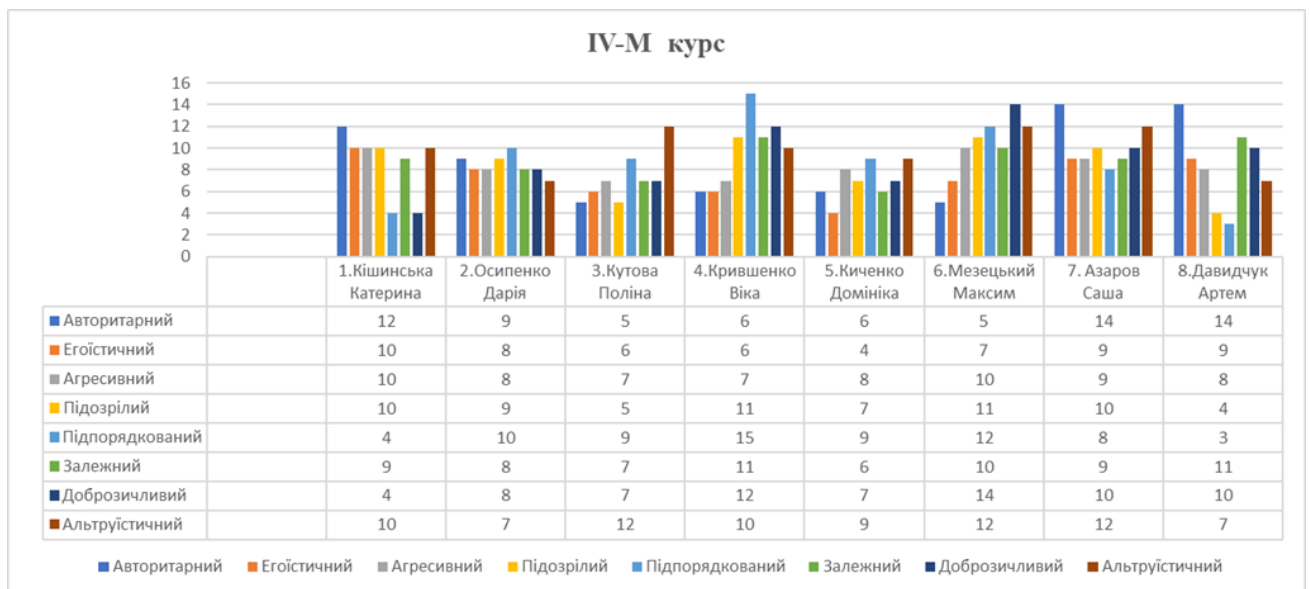
Індивідуальні показники підлітків з IV-І курсу за методикою «Первинної діагностики та виявлення дітей «Групи ризику» (М. Рожков, М. Ковальчук).

Респондент	Відносини в сім'ї	Агресивність	Недовіра до людей	Невпевненість у собі	Акцентації			
					гіпертимний тип	істероїдний тип	шизоїдний тип	емоційно-лабільний тип
1.Лабанова Софія	1	3	7	4	4	3	0	4
2.Забажан Поліна	8	7	8	8	3	2	2	4
3.Недопас Оксана	15	7	7	7	3	3	4	4
4.Жежер Валерія	1	3	4	10	3	3	0	3
5.Ситнік Лілія	9	8	7	7	3	2	4	3
6.Хлівна Аліна	7	1	5	2	3	4	1	3
7.Якубович Дарина	5	6	10	6	3	2	3	4
8.Старіков Артем	0	7	5	6	3	1	1	2
9.Болілий Руслан	7	9	6	8	4	2	3	3
10.Манін Андрій	7	3	2	5	2	2	1	1

Індивідуальні показники підлітків з IV-Ф курсу за методикою діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Індивідуальні показники підлітків з IV-М курсу за методикою діагностики міжособистісних відносин Лірі.

Індивідуальні показники підлітків з IV-I курсу за методикою діагностики міжособистісних відносин Лірі.

